

■ Slepend en soms ook slopend

De impact van (de maatregelen tegen) COVID-19 op het gezinsleven

Auteurs

Marije Kesselring

Anna van Spanje-Hennes

Datum

Maart 2021

COLOFON

Het Kenniscentrum Sociale Innovatie (KSI) van de Hogeschool Utrecht is een bundeling van een aantal lectoraten op het gebied van zorg en welzijn, sociaal beleid, maatschappelijke participatie, ondersteuning en dienstverlening, arbeid, recht en veiligheid. Het KSI heeft zich als doel gesteld een bijdrage te leveren aan een inclusieve, rechtvaardige en veilige samenleving waarbij de waarden van de democratische rechtsstaat centraal staan. Dit doen wij door praktijkgericht onderzoek, ontwikkeling en agendering van actuele maatschappelijke en sociale vraagstukken, vanuit verschillende perspectieven en disciplines. We werken hierbij samen met onderwijs, werkveld en kennisinstituten.

Auteurs

Marije Kesselring
Anna van Spanje-Hennes

Lector

Saskia Wijsbroek

Onderzoekers

Marije Kesselring
Anna van Spanje-Hennes

Studentonderzoeker

Amber Zuiderwijk

Jaar van uitgave

2021

Contact en adres

[Kenniscentrum Sociale Innovatie, Hogeschool Utrecht](#)
[Lectoraat Jeugd](#)
[Postbus 85397, 3508 AJ Utrecht](#)
[Padualaan 101 – 3584 CS Utrecht](#)
[Telefoon secretariaat: 088 4819222](#)
[Email: KSI@hu.nl](mailto:KSI@hu.nl)
www.socialeinnovatie.hu.nl / www.hu.nl

Inhoudsopgave

1. ACHTERGROND EN AANLEIDING.....	3
2. DOEL.....	3
3. ONDERZOEKSVRAGEN	3
4. AANPAK.....	4
4.1 METHODE.....	4
4.1.1 Vragenlijst	4
4.1.2 Respondenten.....	5
4.1.3 Analyse	6
5. RESULTATEN	6
5.1 BLIK OP DE RESPONDENTEN	6
5.2 COMBINATIE WERK EN GEZIN	7
5.2.1 Impact corona(maatregelen) op werk.....	7
5.2.2 Tevredenheid werk-gezin balans: een duidelijke verschuiving.....	8
5.2.3 Aanbevelingen van ouders voor thuiswerken	13
5.3 GEZINSFUNCTIONEREN	16
5.3.1 Samenstelling gezin.....	16
5.3.2 Woonsituatie.....	17
5.3.3 Impact corona(maatregelen) op thuissituatie.....	17
5.3.4 Sfeer in het gezin	19
5.3.5 Opvang van kinderen	24
5.3.6 Zorgen in coronatijd.....	24
5.4 RELATIE GROOTOUDERS-KLEINKINDEREN	26
5.4.1 Gemis aan 'live' contact.....	27
5.4.2 Vormen van intergenerationeel contact in coronatijd.....	27
5.4.3 Impact corona(maatregelen) op intergenerationele relatie	28
6. REFLECTIE OP DE ONDERZOEKSOPZET	31
7. CONCLUSIE EN DISCUSSIE	32
7.1 SLUITING OPVANG EN SCHOLEN DRIJFT COMBINATIE WERK-GEZIN OP DE SPITS	33
7.2 GEZINSFUNCTIONEREN ONDER DRUK DOOR SPECIFIEKE UITDAGINGEN EN ZORGEN	33
7.3 FYSIEKE SCHEIDING TUSSEN GENERATIES VOELT ALS GROOT GEMIS	34
7.4 TOT SLOT	35
8. LITERATUUR	38
BIJLAGE 1 – TABELLEN.....	39

1. Achtergrond en aanleiding

In de eerste maanden van 2020 verspreidde het coronavirus dat de ziekte COVID-19 veroorzaakt¹ zich zodanig, dat er sprake was van een pandemie. Ook Nederland werd getroffen. Het kabinet zag zich daarom genoodzaakt om met ingang van 12 maart 2020 maatregelen af te kondigen om de verspreiding van het virus in te dammen. Deze maatregelen, waaronder het zoveel mogelijk thuiswerken en later het sluiten van scholen, hadden grote invloed op het dagelijks leven.

Kort na het ingaan van de eerste maatregelen, toen fysieke bijeenkomsten nog waren toegestaan en de ‘anderhalve meter regel’ nog niet van kracht was, vond er een kennismaking plaats tussen (docent)onderzoekers van ons lectoraat (het lectoraat Jeugd van de Hogeschool Utrecht) en van het Kenniscentrum Gezinswetenschappen van Hogeschool Odisee in Brussel. Dit naar aanleiding van de reeds bestaande samenwerking tussen het Kenniscentrum Gezinswetenschappen en de pedagogiekopleiding van de Hogeschool Utrecht (het Instituut Ecologische Pedagogiek, IEP). Tijdens deze kennismaking is uitgewisseld over lopende onderzoeken en zijn mogelijkheden voor toekomstige samenwerking in onderzoek verkend.

De mogelijkheid om gezamenlijk onderzoek te doen, deed zich door de virusuitbraak eerder voor dan verwacht. Het Kenniscentrum Gezinswetenschappen deelde kort na de kennismakingsbijeenkomst haar plan voor een onderzoek naar de impact van (de maatregelen tegen) het coronavirus op het gezinsleven in België. In overleg besloot het lectoraat Jeugd hetzelfde onderzoek met een aantal kleine aanpassingen (zie §4.1.1) uit te voeren in Nederland.

2. Doel

De virusuitbraak en de maatregelen om die in te dammen, confronteert gezinnen met heel nieuwe uitdagingen. Door een beperking van hun sociale omgeving en fysieke leefruimte, zijn gezinnen noodgedwongen op zichzelf aangewezen. Ze zijn meer beperkt tot hun eigen woning en moeten (thuis)werk, thuisonderwijs en zorgtaken combineren. Ook kunnen er onzekerheden zijn over bijvoorbeeld gezondheid, werk- en financiële situatie en de maatschappelijke impact. Met dit onderzoek wordt onderzocht hoe gezinnen omgaan met de uitdagingen in deze coronatijd en hoe ze de inbreuk op hun normale leefomstandigheden ervaren. Op basis van die ervaringen worden conclusies en aandachtspunten geformuleerd voor de ondersteuning van gezinnen.

Het doel van het onderzoek is tweeledig:

- Zicht krijgen op een aantal thema's (combinatie werk-gezin, gezinsfunctioneren, relatie grootouders-kleinkinderen) die aan het gezinsleven raken in deze coronatijd;
- Aandachtspunten formuleren voor de ondersteuning van gezinnen.

3. Onderzoeksvragen

Voor dit onderzoek zijn drie onderzoeksvragen geformuleerd:

¹ Hierna te noemen ‘coronavirus’ of ‘virus’.

1. Wat is de impact van (de maatregelen tegen) het coronavirus op de combinatie van werk en gezin in gezinnen met thuiswonende kinderen? Welke werk- en gezinskenmerken zorgen voor mogelijke interferentie werk/gezin?
2. Wat is de impact van (de maatregelen tegen) het coronavirus op het gezinsfunctioneren? Welke copingstrategieën t.a.v. de virusuitbraak en de maatregelen zien we op gezinsniveau?
3. Wat is de impact van (de maatregelen tegen) het coronavirus op de relatie tussen grootouders en kleinkinderen?

4. Aanpak

4.1 Methode

4.1.1 Vragenlijst

Het onderzoek bestond uit een online survey met zowel meerkeuzevragen, schaalvragen als open vragen. De vragenlijst bevatte de volgende onderdelen²:

- Gericht op alle respondenten (ouders én grootouders)
 - Vragen over demografische gegevens, zoals leeftijd en gezinssamenstelling.
 - Vragen en stellingen over de relatie tussen grootouders en kleinkinderen, bijvoorbeeld 'Op welke manier heeft/hebben uw kind(eren) tijdens de coronacrisis contact met de grootouder(s)?' en 'Door de coronacrisis voel ik mij meer geïsoleerd van mijn kleinkind(eren)'.
- Gericht op ouders met thuiswonende kinderen tot 23 jaar
 - Vragen en stellingen over de combinatie van werk en gezin, bijvoorbeeld 'Als u vanuit huis werkt, waar doet u dat dan voornamelijk?' en 'Ik kan mij op dit moment goed concentreren op mijn werk als mijn kind(eren) in huis is/zijn'.
 - Vragen en stellingen over het gezinsfunctioneren, bijvoorbeeld 'Welk cijfer geeft u de sfeer thuis in de eerste week van de coronamaatregelen?' en 'We doen als gezin meer dingen samen dan voor de coronacrisis'.

De invultijd van de vragenlijst varieerde sterk door de aangebrachte routing die ervoor zorgde dat respondenten alleen de voor hen relevante vragen voorgelegd kregen. Ook hebben sommige respondenten de vragenlijst niet in één keer afgerond, wat zorgde voor een onbetrouwbare registratie van de invultijd. Tijdens het testen van de vragenlijst werd de invultijd op 15 tot 20 minuten geschat.

Ten opzichte van de oorspronkelijke Belgische vragenlijst zijn enkele wijzigingen doorgevoerd:

- De aan grootouders gerichte vraag 'Op welke manier(en) heeft u tijdens de coronacrisis contact met uw kleinkind(eren)?' had in de oorspronkelijke vragenlijst de antwoordopties

² Voor een onderbouwing van de vragenlijst is een intern document van het Kenniscentrum Gezinswetenschappen op aanvraag beschikbaar.

‘meerdere malen per dag’, ‘elke dag’, ‘enkele keren per week’, ‘1 keer per week’, ‘minder dan 1 keer per week’, ‘nooit’. Dit is gewijzigd in een opsomming waarbij grootouders meerdere opties konden aanvinken (dus in feite ‘ja’ of ‘nee’ keuze). Zo kwamen de antwoordcategorieën overeen met de aan ouders gerichte vraag ‘Op welke manier heeft/hebben uw kind(eren) tijdens de coronacrisis contact met de grootouder(s)?’.

- De vijf stellingen over de partnerrelatie, zoals ‘Ik denk dat mijn partnerrelatie tijdens deze coronacrisis verslechtert’, hebben in de oorspronkelijke vragenlijst vijf antwoordopties: ‘helemaal mee oneens’, ‘oneens’, ‘eens’, ‘helemaal mee eens’ en ‘niet van toepassing’ (n.v.t.). Hier is de antwoordoptie ‘niet mee oneens/niet mee eens’ aan toegevoegd.
- De twintig stellingen die beginnen met ‘Ik maak mij zorgen over ...’ (bijvoorbeeld ‘het besmettingsgevaar voor anderen’ en ‘onze financiële situatie’) hebben in de oorspronkelijke vragenlijst als antwoordopties ‘helemaal onbezorgd’, ‘onbezorgd’, ‘bezorgd’, ‘erg bezorgd’ en ‘n.v.t.’. Dit is gewijzigd in een 5-punts schaal van ‘helemaal mee oneens’ t/m ‘helemaal mee eens’.
- In de oorspronkelijke vragenlijst zijn, als facultatieve vragen, 30 stellingen opgenomen over hoe het gezin omgaat met (de gevolgen van) de virusuitbraak. De inleidende zin ‘In deze crisisperiode gaat ons gezin op de volgende manier om met de problemen en moeilijkheden die de coronacrisis met zich meebrengt. Wij zullen: ...’ wordt gevolgd door onder andere ‘weten dat we genoeg energie hebben om dit soort grote problemen aan te pakken’ en ‘het geloof bewaren in God’. Deze 30 stellingen zijn weggelaten vanwege de lengte van de vragenlijst.
- Vlaamse woorden die in Nederland niet (algemeen) bekend zijn, zijn vervangen door Nederlandse synoniemen. Bijvoorbeeld, ‘maatregelen om het virus in te dijken’ is vervangen door ‘maatregelen om het virus in te dammen’.

De vragenlijst is gemaakt in en uitgezet via de Crowdtch surveytool³.

4.1.2 Respondenten

Het onderzoek richtte zich op in Nederland wonende ouders en grootouders. Om mee te kunnen doen, moest iemand één of meer thuiswonende kinderen (tot 23 jaar) hebben óf grootouder zijn van een of meerdere kleinkinderen. Beide opties waren ook mogelijk. In dit rapport wordt gesproken van ‘ouders’ of ‘grootouders’ om te differentiëren waar van toepassing, en van ‘respondenten’ als het om beide groepen gaat.

Om respondenten te werven, werd de oproep om de vragenlijst in te vullen (en te delen), breed verspreid via verschillende kanalen. De oproep werd gedeeld via onder andere sociale media (LinkedIn, Twitter) van het Kenniscentrum Sociale Innovatie (KSI) en de betrokken onderzoekers, de nieuwsbrieven van het KSI, het Nederlands Jeugdinstituut (NJI) en het kennisplatform Utrecht Sociaal (kUS), en de partners van het Regionaal Leernetwerk Utrecht. Naast deze brede

³ <https://www.crowdtch.nl/survey>

verspreiding ('gemakssteekproef') is de vragenlijst gericht verstuurd aan ouders van het Landelijk Ouderpanel⁴.

Respondenten konden de vragenlijst invullen van 23 april tot en met 31 mei 2020.

4.1.3 Analyse

De data-analyse bestond uit:

- Beschrijvende statistiek (SPSS 25);
- Aanvullende analyses, zoals t-tests, kruistabellen en ANOVA's (SPSS 25);
- Kwalitatieve analyse van de open vragen (ATLAS.ti 8.4.20).

De kwalitatieve analyse werd mede uitgevoerd door een HU-student in het kader van een honourstraject.

5. Resultaten

5.1 Blick op de respondenten

De vragenlijst is 2232 keer ingevuld. De dataset werd opgeschoond door het verwijderen van de volgende cases:

- Testcases (N = 3);
- Cases waar niets was ingevuld of te weinig om betekenisvol te kunnen analyseren (bijvoorbeeld alleen demografische gegevens) (N = 79);
- Respondenten die geen akkoord hadden gegeven op de toestemmingsverklaring (N = 2);
- Respondenten die aangaven geen thuiswonende kinderen tot 23 jaar en ook geen kleinkinderen te hebben (N = 56).

Dit resulteerde in een dataset met 2092 ingevulde vragenlijsten, waarvan 339 niet afgerond (d.w.z. niet volledig ingevuld, maar wel voldoende antwoorden om betekenisvol te kunnen analyseren).

Van de 2092 respondenten is 89,3% vrouw. De gemiddelde leeftijd van de respondenten is 44,1 jaar (min. 25, max. 86, $SD = 10,0$). Ongeveer een op de zeven respondenten (14,5%, N = 303) heeft een of meerdere kleinkinderen. De meeste respondenten zijn woonachtig in Utrecht (24,1%), Zuid-Holland (16,4%), Noord-Brabant (14,8%), Noord-Holland (13,5%) of Gelderland (13%). De meeste respondenten zijn hbo of universitair opgeleid (resp. 43,4% en 35,6%); een kleiner deel heeft mbo als hoogst voltooide opleiding (14,2%). Een derde van de respondenten (N = 697; 33,3%) is lid van het Landelijk Ouderpanel.

⁴ Het Landelijk Ouderpanel is een initiatief van Opvoedinformatie Nederland en Ouders & Onderwijs. Via peilingen en onderzoeken worden ervaringen van ouders in kaart gebracht en meegenomen bij het ontwikkelen en verbeteren van betrouwbare opvoedinformatie. Zie <https://opvoedinformatie.nl/landelijkouderpanel/>

5.2 Combinatie werk en gezin

De meeste respondenten (82,9%) geven aan werk te hebben. Een klein deel is (tijdelijk) werkloos (5,8%) of gepensioneerd (4,6%). Verder heeft 6,7% geen betaalde baan maar is bijvoorbeeld thuisblijfouder, mantelzorger, vrijwilliger, arbeidsongeschikt of met zwangerschapsverlof.

Van de werkende respondenten is ongeveer de helft (47,6%) in loondienst bij een bedrijf en iets minder dan de helft (41,4%) in loondienst bij een overheidsorganisatie. Een klein deel is zelfstandige zonder personeel (10,5%) of met personeel (2,2%).

Ongeveer twee derde (65,7%) van de werkende respondenten heeft een deeltijdbaan van meer dan 20 uur per week (> 0,5 fte). Bijna een kwart (23,2%) werkt voltijd, en een kleine groep heeft een deeltijdbaan van minder dan 20 uur per week (< 0,5 fte) (11,1%). De meesten zijn werkzaam in de branches 'welzijn en gezondheidszorg' (37,1%) en 'onderwijs en wetenschap' (30,7%).

Een groot deel van de ouders vindt dat hun gezin ruim voldoende (53,2%) of voldoende (35,1%) kan rondkomen.

5.2.1 Impact corona(maatregelen) op werk

Van de respondenten die aangeven (tijdelijk) werkloos te zijn, is dat bij 21,8% (N = 26) een gevolg van (de maatregelen tegen) het coronavirus. Het gaat hier bijvoorbeeld om zelfstandigen die tijdelijk geen opdrachten hebben, of mensen die in een branche werken die (deels) stil is komen te liggen, zoals horecapersoneel en kappers. Twee respondenten geven aan niet te werken uit angst om ziek te worden.

Veel werkende ouders hebben in deze coronatijd de mogelijkheid tot thuiswerken (83,3%). Ouders die aangeven niet thuis te kunnen werken, zijn veelal werkzaam in een cruciale beroepsgroep, zoals zorg of openbaar vervoer. Een klein deel van de ouders die niet thuiswerken, geeft aan dat hun werkzaamheden dit in principe wel toelaten, maar dat hun werkgever thuiswerken niet toestaat. De helft van de ouders die thuiswerken (50,0%) doet dat in een aparte ruimte, terwijl iets minder dan de helft (45,6%) in een gezamenlijke leefruimte werkt.

Thuiswerken in aanwezigheid van andere gezinsleden blijkt niet altijd makkelijk. Het is vaak schipperen met de ruimte, zowel letterlijk ('Ik moet elke keer op zoek naar een lege ruimte in huis') als figuurlijk ('Ik werk in de speeltuin, in de badkamer terwijl de kinderen in bad zitten, overal'). Bijna de helft van de thuiswerkende ouders (43,1%) geeft aan zich niet goed te kunnen concentreren op hun werk als de kinderen thuis zijn. Ze zijn naar eigen zeggen snel afgeleid door de drukte en prikkels in huis: 'Ik mis flink door kunnen werken, goed focussen op mijn werk'. Meer dan de helft (62,1%) wordt regelmatig gestoord tijdens het werk. Een vrijwel even groot deel (61,8%) maakt daarom duidelijke afspraken met de kinderen over wanneer zij hen niet mogen storen. Voor veel ouders (80,4%) lopen werk- en gezinstaken in elkaar over tijdens thuiswerkdagen. Door het voortdurend schakelen tussen verschillende taken en rollen voelen ze zich niet alleen minder efficiënt – 'Geen tijd om iets echt goed te doen. Alles een beetje' – maar ook schuldig. Ze hebben het gevoel tekort te schieten, zowel naar hun kinderen (geen aandacht

kunnen geven, meer schermtijd) als hun werk (verminderde beschikbaarheid, opgelopen achterstand die moeilijk in te lopen is). Dat blijkt ook uit de kwantitatieve gegevens. Ruim een derde (38,4%) heeft het gevoel de kinderen tekort te doen door het thuiswerken. Bijna de helft (46,4%) zegt thuis minder uren te kunnen werken dan normaal gesproken op het werk. Toch vindt ruim de helft van de ouders (59,6%) thuiswerken een goede mogelijkheid om werk en gezin te combineren. Zij zien dan vooral voordelen in het wegvallen van reistijd, wat hen meer tijd voor zowel werk als gezin oplevert. Twee derde (66,2%) hoopt dat thuiswerken ook na de coronatijd mogelijk blijft. Voor de meeste ouders geldt daarbij wel de voorwaarde dat de kinderen weer naar school of opvang gaan: 'Thuiswerken is prima en fijn en deed ik al vaak. Maar thuiswerken met kleine kinderen thuis is een heel ander verhaal'.

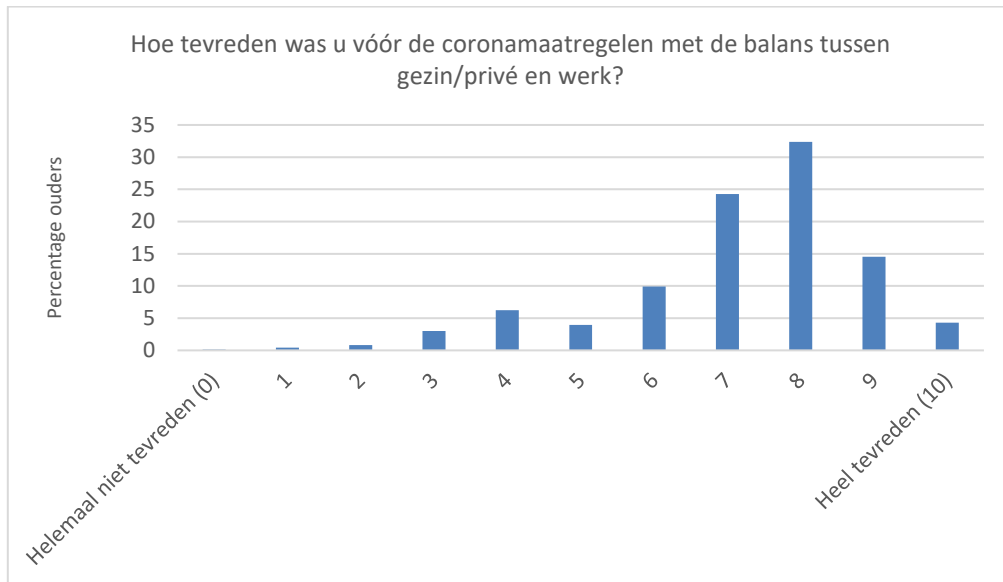
Een meerderheid van de werkende ouders (61,2%) geeft aan dat ze in deze coronatijd de mogelijkheid hebben hun werkuren flexibel in te delen. Een kwart (25,7%) geeft aan (extra) verlofuren te kunnen opnemen. Meestal gaat het om betaald verlof, door ouders omschreven als zorg-, bijzonder- of calamiteitenverlof. Een aantal ouders licht toe dat ze de uren die ze minder werken, mogen schrijven als 'corona uren' of op een speciaal 'coronaprojectnummer'. De meeste ouders die betaald verlof op kunnen nemen, geven de combinatie van werk en gezin hiervoor als reden op. Zij geven aan dat hun werkgever begrip heeft voor het feit dat ze hun contracturen niet volledig kunnen maken door de opvang van en/of het thuisonderwijs aan hun kind(eren): 'Ik kan mijn uren niet maken met een kleuter thuis, mijn werkgever doet daar niet moeilijk over'.

Naast thuiswerken, werkuren flexibel indelen en (extra) verlof opnemen, noemen werkende ouders een aantal andere mogelijkheden waarop ze in deze coronatijd een beroep kunnen doen. Het gaat dan bijvoorbeeld om noodopvang van hun kind(eren) en (budget voor) werkplekvoorzieningen zoals een bureaustoel of extra beeldscherm. Voor de partners van de respondenten lijken de mogelijkheden beperkter. Een kleine 40% van de partners kan gebruik maken van de mogelijkheid tot thuiswerken en nog geen kwart (22,1%) kan werkuren flexibel indelen. De mogelijkheid om (extra) verlofuren op te nemen is ook minder vaak beschikbaar voor partners (13,8%).

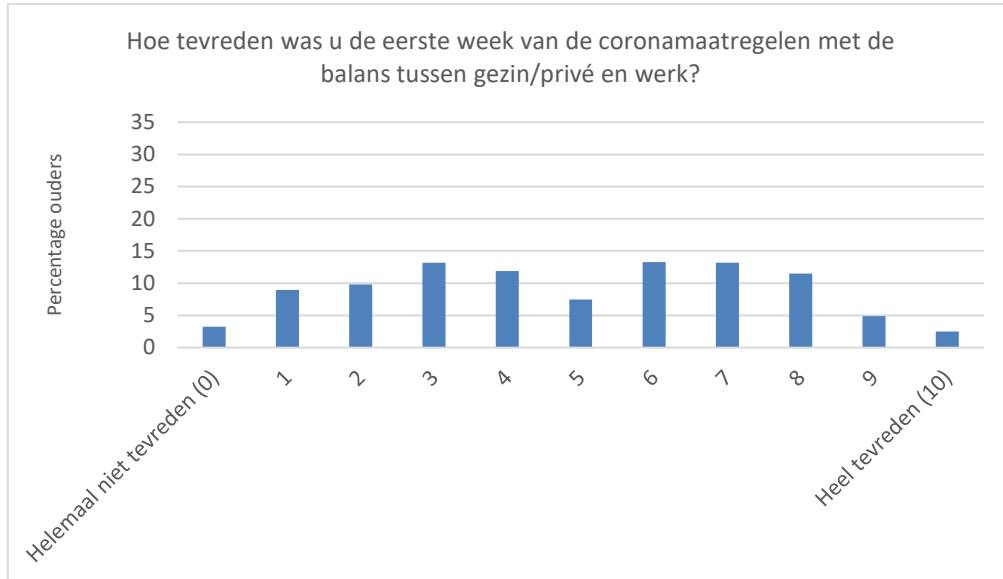
5.2.2 Tevredenheid werk-gezin balans: een duidelijke verschuiving

Als het gaat om de tevredenheid met de balans tussen werk en gezin, is er een duidelijk verschil tussen de periode vóór de coronamaatregelen, de eerste week van de coronamaatregelen, en de periode waarin de ouders de vragenlijst hebben ingevuld ('de afgelopen week'). Ouders geven hun tevredenheid met de balans tussen werk en gezin vóór de coronamaatregelen gemiddeld een rapportcijfer van 7,2 (op een schaal van 1 tot 10; $SD = 1,7$) (zie Figuur 1a). Hun tevredenheid met deze balans tijdens de eerste week van de coronamaatregelen ligt met een gemiddelde van een 4,9 ($SD = 2,6$) fors lager (zie Figuur 1b). Voor de balans in de afgelopen week geven ouders

gemiddeld weer een voldoende, maar met een 6,2 ($SD = 2,1$) is hun tevredenheid nog niet terug op het niveau van vóór de invoering van de maatregelen (zie Figuur 1c)⁵.

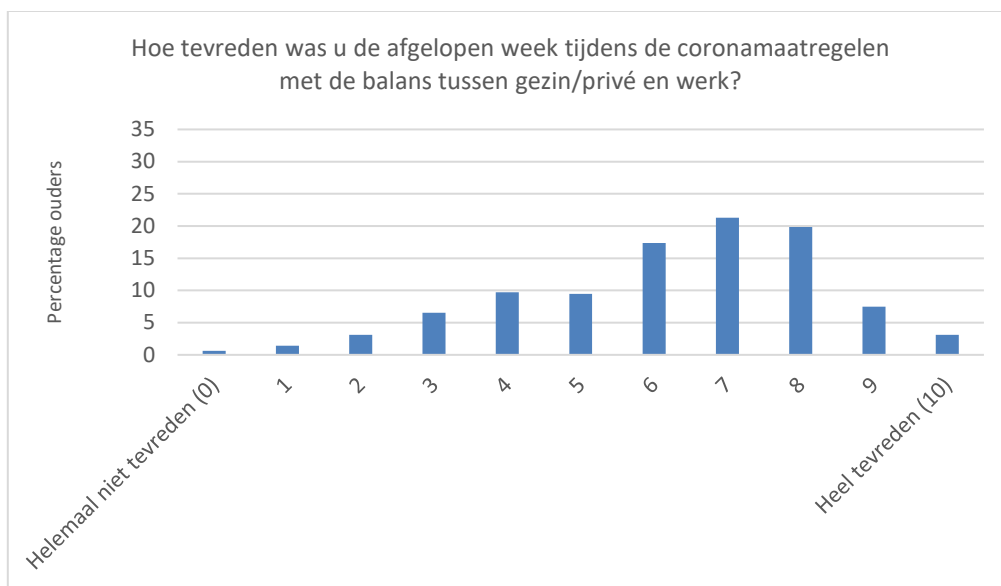

Figuur 1a. Tevredenheid met balans tussen werk en gezin vóór de coronamaatregelen

Figuur 1b. Tevredenheid met balans tussen werk en gezin in de eerste week van de coronamaatregelen

⁵ Deze cijfers verschillen significant van elkaar: respectievelijk $t(1469) = 32,41, p < .000$ en $t(1469) = -19,67, p < .000$.

Figuur 1c. Tevredenheid met balans tussen werk en gezin in de afgelopen week

5.2.2.1 Alle ballen hooghouden

Voor de ouders die de afgelopen week *minder* tevreden waren met de werk-gezin balans dan net na de invoering van de maatregelen zit dat vooral in de (toenemende) vervaging van grenzen tussen werk en privé. Het hierboven beschreven schakelen tussen verschillende rollen evenals gevoelens van schuld en tekortschieten, komen veelvuldig terug in de antwoorden, zoals blijkt uit het volgende citaat: ‘Het continu schakelen tussen de rollen van moeder, partner, lerares, werknemer, etc. is dodelijk vermoeiend. Ik had en heb voortdurend het gevoel dat ik tekortschiet, op alle fronten’. Sommige ouders benoemen expliciet dat ze door hun verslechterde werk-gezin balans minder toekomen aan ontspanning, en dat ze moe zijn of stress ervaren: ‘Jonge kinderen thuis en werken = 24/7 aan staan’. Voor een deel van de ouders begint de combinatie van verschillende rollen en taken zijn tol te eisen. In hun antwoorden komt terug dat de combinatie werk-gezin steeds meer een uitdaging wordt, de rek eruit is, zichzelf en andere gezinsleden het ‘zat’ zijn, de lontjes korter worden en irritaties toenemen: ‘Naarmate de tijd verstrijkt, is de gezelligheid onderling ver te zoeken en kun je de hele dag politieagentje spelen’. Bij een deel van de ouders die de afgelopen week minder tevreden waren over de werk-gezin balans, ligt de oorzaak in een toegenomen werkdruk. Vaak door overuren of door het gevoel continu bereikbaar te moeten zijn of het gevoel steeds ‘aan’ te staan door het digitale werken: ‘Ervaar meer werkdruk, door vele mailverkeer, Teams gesprekken, en niet toe komen aan alles wat er nog ligt en niet af komt’.

5.2.2.2 Gemengde gevoelens

De meeste ouders die de afgelopen week *even* tevreden waren met de werk-gezin balans als net na de invoering van de maatregelen geven aan dat bepaalde dingen makkelijker geworden zijn, terwijl andere dingen nu juist lastiger zijn. Ze hebben dus gemengde gevoelens waardoor het cijfer

voor hun tevredenheid uiteindelijk hetzelfde uitvalt. Zo benoemen ze bijvoorbeeld 'Er is iets meer routine, tegelijkertijd neemt de vermoeidheid toe'. Een deel van de ouders die even tevreden zijn, geeft aan dat er de afgelopen week weinig tot niets veranderd is in hun werk-gezin balans ten opzichte van het begin van de coronamaatregelen. Sommigen zijn nog net zo *tevreden* ('Niet veel veranderd bij ons; ik werk nog en de kinderen worden opgevangen'), anderen net zo *ontevreden* ('Het verandert niet, het blijft ingewikkeld om alle taken te verdelen terwijl je twee kleine kinderen hebt'). Een klein deel van de ouders die even tevreden zijn, geeft aan dat hun werk-gezin balans niet of nauwelijks veranderd is ten opzichte van vóór (de maatregelen tegen) de virusuitbraak, bijvoorbeeld: 'Situatie nu is nauwelijks anders dan voor corona'.

5.2.2.3 Een nieuwe balans en meer rust

Het grootste deel van de ouders die de afgelopen week *meer* tevreden waren dan net na de invoering van de maatregelen, geeft aan dat dit komt omdat ze inmiddels meer gewend zijn aan de (tijdelijk) nieuwe omstandigheden en hun balans hebben hervonden. De meerderheid geeft aan dat ze vlak na de invoering van de maatregelen moesten wennen/opstarten – een deel geeft aan dit als stressvol te hebben ervaren – en dat ze inmiddels hun draai hebben gevonden. Sommige antwoorden zijn kort, zoals 'In het begin was het wennen' of 'Gewenning. Balans gevonden'. Andere antwoorden zijn uitgebreider met meer toelichting, zoals 'Het was zoeken naar een goede modus en balans, om de combinatie van thuiswerken en kinderen thuis goed te kunnen managen. Nu we die balans gevonden hebben, gaat het beter'.

In veel antwoorden komt naar voren dat ouders hun eigen eisen en verwachtingen hebben bijgesteld en meer berusten in de veranderde situatie: 'Het maken van afwegingen tussen werk- en zorgtaken in het gezin kost nu wat minder energie, ik heb geleerd om de lat op meerdere fronten wat lager te leggen'. Naast gewenning en het bijstellen van de eigen standaarden, geven ouders die meer tevreden zijn aan dat ze genieten van de extra tijd die ze als gezin samen kunnen doorbrengen: 'Het voelt als cadeautje dat ik zo'n lange periode nu met mijn kinderen samen thuis kan zijn. Ik kan genieten van hun aanwezigheid en er is minder haast'. Een deel van deze ouders benoemt expliciet dat ze blij zijn met de ontstane rust door het wegvallen van reistijd naar werk/school en het niet doorgaan van (buitenschoolse) activiteiten/hobby's: 'Het vervallen van afspraken (sport, sociaal, werk, enz.) maakte dat wij een nagenoeg lege agenda hadden en dat gaf veel rust en ruimte voor ons gezin. Ook het zelf bepalen van school- en werktijden gaf ons rust. Het zelf indelen van de dag beviel erg goed! Wij voelden ons allemaal veel minder opgejaagd'.

Andere ouders die meer tevreden zijn, geven aan dat hun werkdruk afgenomen is. Hiervoor noemen ze verschillende redenen: geen overuren meer hoeven maken, werkuren inmiddels flexibel in kunnen delen of verlofuren op kunnen nemen, meer begrip van hun werkgever voor de thuissituatie, weer (deels) buitenshuis ('op kantoor') kunnen werken of het technisch beter op orde zijn van het thuiswerk en/of thuisonderwijs. Sommige ouders waren meer tevreden over hun werk-gezin balans in de afgelopen week omdat dit een vakantie week was (de meivakantie). Die bracht rust door het tijdelijk wegvallen van (het begeleiden bij) het thuisonderwijs: 'Kinderen hadden vakantie; één bal minder hoog te houden'. Een deel van de ouders was zelf ook vrij,

waardoor voor hen ook hun eigen werk even wegviel. Verder waren er ouders die de afgelopen week meer tevreden waren vanwege (het vooruitzicht op) de (gedeeltelijke) heropening van opvang/school op 11 mei ('Omdat de kinderen twee dagen naar school gaan. Ik kan nu werken zonder mij schuldig te voelen naar de kinderen') of omdat ze (inmiddels of weer) gebruik konden maken van noodopvang of informele opvang ('Opa en oma passen weer een aantal dagen op').

Tot slot geeft een klein deel van de ouders expliciet aan dat voor hen het verschil in tevredenheid over de werk-gezin balans niet zozeer zat tussen de eerste week van de maatregelen en de afgelopen week, maar in de tussenliggende periode. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het volgende citaat: 'De eerste week was alles nog nieuw en lag de lat nog niet zo hoog. In de tussenliggende weken was het zwaar, omdat de balans zoek was en er wel een balans moest komen. Die is er in de laatste weken meer en meer gekomen waardoor ik op de eerste en laatste weken positief terugkijk maar over de tussenliggende weken minder tevreden ben'.

5.2.2.4 *Verschillen tussen groepen ouders*

Uit de analyses blijkt dat er tussen verschillende groepen ouders (significante) verschillen zijn in de tevredenheid met de werk-gezin balans. Zo is er een verschil in tevredenheid tussen vaders en moeders, maar alleen voor de eerste week van de maatregelen. Moeders geven de werk-gezin balans in die periode gemiddeld een lager rapportcijfer dan vaders; een 4,8 tegenover een 5,5⁶. Ook de ouders waarbij iemand in het gezin specifieke behoeften of problemen heeft – 'zorgende gezinnen' – geven gemiddeld een lager cijfer dan de andere ouders. Dit geldt zowel vóór de coronamaatregelen (6,9 vs. 7,3) als in de afgelopen week (5,9 vs. 6,3)⁷. Ouders die de binnenruimte van hun woning niet voldoende groot vinden voor hun gezin, geven in de eerste week van de maatregelen en in de afgelopen week gemiddeld ook een lager cijfer voor de werk-gezin balans (respectievelijk een 4,1 en een 5,8) dan de andere ouders (respectievelijk een 4,9 en een 6,3)⁸. Verder verschillen de gemiddelde rapportcijfers in de eerste week van de coronamaatregelen tussen ouders woonachtig in stedelijke gebieden (4,6), in een landelijke woonomgeving (5,3) en in gebieden tussen landelijk en stedelijk in (4,9)⁹. De post-hoc Tukey-toets laat zien dat er voor die periode een significant verschil is tussen de rapportcijfers van ouders die in een stedelijk gebied wonen en ouders die in een landelijk gebied wonen ($p < .01$). Er waren geen verschillen tussen ouders met en zonder tuin. Het maakt wel uit of ouders voltijd of deeltijd werken. Ouders die 50% of meer deeltijd werken, geven voor de eerste week van de maatregelen gemiddeld een lager cijfer (4,7) dan ouders die voltijd werken (5,1) of minder dan 50% werken (5,5)¹⁰. De post-hoc Tukey-toets laat zien dat er voor die periode een significant verschil is tussen de rapportcijfers van ouders die 50% of meer deeltijd werken en ouders die voltijd werken ($p <$

⁶ $t(1466) = -2,85; p < .01$

⁷ $t(519,801) = -2,80; p < .01$ en $t(526,788) = -3,22; p < .01$

⁸ $t(1468) = 3,10; p < .01$ en $t(129,257) = 2,35; p < .05$

⁹ $F(2,1467) = 6,615; p < .01$

¹⁰ $F(2,1467) = 8,884; p < .000$

.05), en tussen ouders die 50% of meer deeltijd werken en ouders die minder dan 50% deeltijd werken ($p < .01$).

Verder laten de analyses zien dat ouders met kinderen in de basisschoolleeftijd gemiddeld minder tevreden zijn met hun werk-gezin balans dan ouders met jongere of oudere kinderen¹¹. Zo geven ouders met kinderen van 3 t/m 5 jaar en die met kinderen van 6 t/m 11 jaar voor de eerste week van de maatregelen gemiddeld een lager rapportcijfer voor de werk-gezin balans dan de andere ouders (resp. 4,4 vs. 5,1 en 4,6 vs. 5,1)¹². Ouders met kinderen van 6 t/m 11 jaar geven ook voor 'de afgelopen week' gemiddeld een lager cijfer dan de andere ouders (6,1 vs. 6,4)¹³. Tegelijkertijd geven ouders met kinderen van 12 t/m 17 jaar en die met kinderen van 18 t/m 25 jaar in de eerste week van de maatregelen gemiddeld een hoger rapportcijfer dan de andere ouders (resp. 5,2 vs. 4,7 en 5,8 vs. 4,8)¹⁴. De groep ouders met kinderen van 12 t/m 17 jaar geeft ook voor 'de afgelopen week' gemiddeld een hoger cijfer dan de andere ouders (6,4 vs. 6,2)¹⁵.

5.2.3 Aanbevelingen van ouders voor thuiswerken

In het vragenlijstonderdeel over de combinatie tussen werk en gezin is werkende ouders tenslotte gevraagd hoe thuiswerken volgens hen gemakkelijker gemaakt zou kunnen worden. De meeste aanbevelingen van ouders zijn gericht aan de eigen werkgever of werkgevers in het algemeen. Een klein deel is gericht aan de (landelijke of lokale) overheid of aan anderen, zoals internetproviders als het gaat over de internetsnelheid in buitengebieden of zorgaanbieders als het gaat om het vergoeden van online begeleiding/behandeling. De aanbevelingen van de ouders zijn onder te verdelen in een aantal categorieën, die hieronder worden uitgewerkt.

5.2.3.1 Heropenen opvang en scholen

Veel ouders geven aan dat thuiswerken alleen goed mogelijk is als de kinderen naar opvang of school zijn: '[...] kinderen niet thuis is het enige waardoor het [thuiswerken] beter zou worden' en '[...] De belangrijkste drempel voor goed thuiswerken zijn de kinderen thuis en alles dat daarmee gepaard gaat'. Vooral de combinatie van rollen – zorgtaken, begeleiden bij thuisonderwijs en eigen werk – lijkt hen zwaar te vallen: '[...] Die twee gaan niet samen, moeder zijn en thuis werken, voor mij. Het is of/of'. Veel ouders pleiten in hun antwoord dan ook voor heropening van opvang en scholen. Een aantal ouders geeft expliciet aan dat opvang en scholen weer *volledig* open zouden moeten gaan en niet *gedeeltelijk*: 'Niet de school openen voor maar 2,5 uur, maar voor hele dagen. Zodat op schooldagen efficiënter thuisgewerkt kan worden'. Zoals we eerder zagen (zie §5.2.1),

¹¹ In de vragenlijst zijn zes leeftijdscategorieën onderscheiden (zie ook §5.3.1): 0 t/m 2 jaar, 3 t/m 5 jaar, 6 t/m 11 jaar, 12 t/m 17 jaar, 18 t/m 25 jaar, en >25 jaar. In de analyses zijn ouders met minstens één kind in de betreffende leeftijdscategorie vergeleken met ouders zonder kinderen in de betreffende leeftijdscategorie. Er waren maar vier ouders met kinderen van 25 jaar of ouder, dus over deze groep kunnen geen betrouwbare uitspraken gedaan worden.

¹² $t(1464) = 4,843; p < .000$ en $t(1464) = 3,738; p < .000$

¹³ $t(1460,560) = 2,164; p < .05$

¹⁴ $t(1464) = -3,914; p < .000$ en $t(216,148) = -5,251; p < .000$

¹⁵ $t(1464) = -2,071; p < .05$

zijn de meeste ouders ondanks de nu ervaren combinatiestress wel positief over thuiswerken. Veel van hen hopen dat thuiswerken ook na coronatijd mogelijk blijft, maar alleen onder de voorwaarde dat de kinderen naar opvang/school zijn. Ze denken dan thuis zelfs productiever te kunnen zijn dan op het werk en benoemen dat het wegvallen van reistijd hen meer tijd voor hun werk en hun gezin oplevert.

5.2.3.2 *Ondersteunen bij inrichten thuiswerkplek*

Een grote groep ouders geeft aan dat hun werkgever het thuiswerken voor hen gemakkelijker kan maken (of dat al gedaan heeft) door ondersteuning bij het inrichten van een thuiswerkplek. Het gaat zowel om het beschikbaar stellen van (budget voor de aanschaf van) 'hardware', zoals laptop, monitor, muis, headset, iPad, telefoon en bureau(stoel), en 'software', zoals goed werkende onlineprogramma's/applicaties en toegang hiertoe (licenties). In de antwoorden komt veelvuldig het belang terug van het 'ergonomisch' kunnen werken in de thuissituatie. Een aantal ouders benoemt daarnaast expliciet de waarde van een goed bereikbare ICT-helpdesk, bijvoorbeeld voor hulp bij het installeren van software op hun thuiscomputer.

Een deel van de ouders benoemt dat ze vooral behoefte hebben aan een betere verbinding/toegang tot het werknetwerk vanuit huis. Het gaat dan zowel om de betrouwbaarheid als de capaciteit van de online werkomgeving: 'De netwerkcapaciteit verhogen zodat het meer medewerkers tegelijk aankan'. Als het gaat om de snelheid van het internet, worden ook aanbevelingen gedaan richting providers, zoals: 'Beter internet: hogere haalbare snelheid in de wijk'. Andere ouders noemen in hun antwoorden het vergoeden van onkosten voor thuiswerken (zoals bijdrage aan energiekosten, vergoeding koffie/thee, premie voor niet-reizen) en belastingvoordeel voor thuiswerkers (zoals inrichten werkruimte aftrekbaar maken). In een deel van de antwoorden komt privacy terug; deze ouders geven aan behoefte te hebben aan een (beter) beveiligde onlinewerkomgeving, bijvoorbeeld voor beeldbellen met externen of cliënten: '[...] het aanbieden van een veilige mogelijkheid om via videobellen met externen vertrouwelijke gesprekken te kunnen voeren'. Tot slot, noemt een klein deel specifiek de behoefte aan flexplekken: 'Coronaproof internet werkruimtes beschikbaar maken. Als ik niet thuis kan werken doe ik dat ook wel in een bieb of café. Maar dat kan nu niet'.

5.2.3.3 *Thuiswerken (blijvend) toestaan en aanmoedigen*

Een deel van de ouders doet de aanbeveling aan werkgevers en overheid om thuiswerken (ook na coronatijd) toe te staan en aan te moedigen. In hun antwoorden pleiten ze voor het normaliseren van (gedeeltelijk) thuiswerken, onder meer met oog op voordelen voor de werknemer (wegvallen reistijd, betere balans werk-gezin), het werk (verhoging productiviteit en efficiëntie) en het milieu (minder woon-werkverkeer). In veel antwoorden komen woorden als 'acceptatie', 'vertrouwen', 'cultuuromslag' en 'mindswitch' terug. Ook geven ouders aan dat werkgevers zelf het goede voorbeeld moeten geven door uit te dragen dat thuiswerken normaal en geaccepteerd is. Een deel van de ouders geeft aan dat hun eigen werkgever vóór (de maatregelen tegen) de virusuitbraak sceptisch was over thuiswerken en hoopt dat de ervaringen in deze tijd ertoe bijdragen dat die houding verandert, zodat ze ook in de toekomst (gedeeltelijk) thuis kunnen blijven werken: 'Meer

vrijheid bieden in het toestaan ervan. De regel was nu 'nee, mits er een goede reden is'. Een ander deel van de ouders – voornamelijk mensen die werkzaam zijn in het onderwijs of de zorg – geeft aan dat ze graag hun niet-uitvoerende werk, zoals lessen voorbereiden en administratie, thuis zouden willen (blijven) doen: 'Vanuit huis voorbereiden, vergaderen en verslaglegging'.

5.2.3.4 *Houding werkgever: betrokkenheid, flexibiliteit en begrip*

Een deel van de ouders benadrukt in hun antwoord het belang van een betrokken, flexibele en begripvolle houding van de werkgever richting de werknemers. Het gaat bijvoorbeeld om af en toe informeren hoe het gaat, zorgen voor (behouden van) teamgevoel op afstand, openstaan voor het flexibel indelen van werkuren, verlagen van de werkdruk, en begrip voor de verschillende rollen die ouders moeten vervullen met kinderen thuis. In de antwoorden wordt veelvuldig gesproken over realistische verwachtingen, bijvoorbeeld ten aanzien van het aantal uren dat de werknemer onder deze omstandigheden kan maken ('Accepteren en zelf aangeven dat het onmogelijk is evenveel uren te werken') en de bereikbaarheid ('Niet het gevoel geven dat je steeds bereikbaar moet zijn als je parttime werkt'). Ook het sturen op output in plaats van op het aantal gewerkte uren of fysieke aanwezigheid wordt veel genoemd; het zou volgens deze ouders moeten gaan om *prestatie* niet om *presentie*.

5.2.3.5 *Digitaal werken (blijvend) bevorderen en aanmoedigen*

Naast het (actief) aanmoedigen van thuiswerken (zie §5.2.3.3) zijn er ook ouders die in hun antwoorden aangeven dat digitaal werken ook na coronatijd moet worden bevorderd en aangemoedigd. Online vergaderen of beeldbellen met collega's of cliënten zou niet alleen mogelijk moeten blijven maar ook (nog) meer geaccepteerd en normaal moeten zijn als mogelijkheid *naast* fysieke aanwezigheid/contact. Digitaal werken is volgens de meeste ouders dus geen vervanging van, maar een aanvulling op het werken op locatie: '[...] Soms is fysiek met elkaar aanwezig zijn belangrijk, maar vaak ook niet. Best practices uit deze periode vasthouden en integreren in nieuwe werken'.

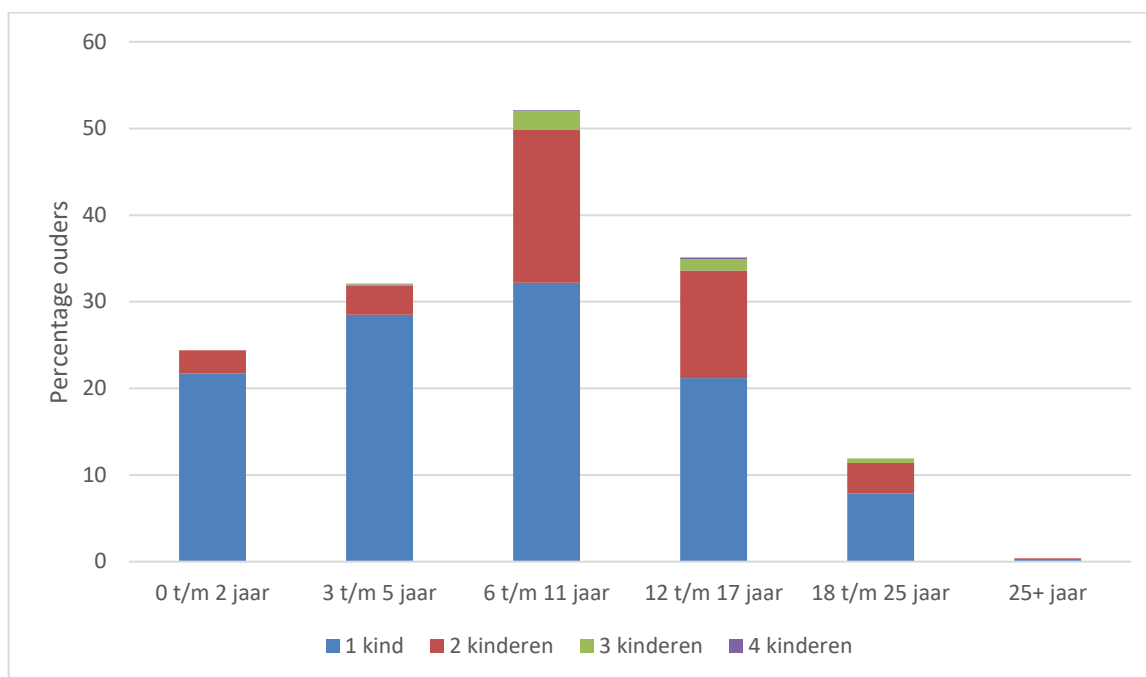
5.2.3.6 *Tevreden over werkgever en vertrouwen in aanpak overheid*

Tot slot, doet een deel van de ouders geen specifieke aanbevelingen omdat ze tevreden zijn over de houding en ondersteuning van hun werkgever. In sommige antwoorden ontbreekt een toelichting, zoals: 'Mijn werkgever doet al heel veel, ik ben daar zeer tevreden over'. In andere antwoorden lichten de ouders hun tevredenheid wel verder toe en valt op dat ze redenen noemen die passen binnen de hierboven beschreven categorieën. Een voorbeeld is dit citaat: 'Ik vind dat mijn werkgever het geweldig doet; ik kan bijzonder verlofuren opnemen, kan mijn thuiswerkplek inrichten met stoel, scherm en toetsenbord van werk, ik heb een attentie ontvangen en er wordt regelmatig aan me gevraagd hoe het met me is en me geadviseerd goed voor mezelf te zorgen'. De meerderheid van de ouders die aangeven tevreden te zijn, zegt dat ze op regelmatige basis thuiswerken en hierin door hun werkgever goed ondersteund worden. Ze hebben daarom geen verdere wensen: 'Ik word al volledig gefaciliteerd'. In sommige antwoorden wordt ook de tevredenheid met of het vertrouwen in het overheidsbeleid genoemd.

5.3 Gezinsfunctioneren

5.3.1 Samenstelling gezin

Een ruime meerderheid van de respondenten woont op het moment van het onderzoek meestal met een partner en kind(eren) (73,4%). De op een na grootste groep bestaat uit respondenten die meestal zonder partner maar met kind(eren) wonen (13,3%). In totaal heeft 89,8% van de respondenten thuiswonende kinderen tot 23 jaar. Daarvan heeft 24,8% één thuiswonend kind, 51,7% twee thuiswonende kinderen, 19,1% drie thuiswonende kinderen en 4,4% vier of meer thuiswonende kinderen. In Figuur 2 is te zien hoe de leeftijd van de thuiswonende kinderen is verdeeld. De meest voorkomende leeftijdscategorie is 6 t/m 11 jaar; iets meer dan de helft van de ouders heeft een of meerdere kinderen van deze leeftijd.

Figuur 2. Leeftijdverdeling van de thuiswonende kinderen

Bij 26,3% van de ouders heeft een van de gezinsleden specifieke behoeften of problemen. Het gaat vooral om gedrags- en emotionele problemen, autisme spectrum stoornis, chronische ziekte en 'anders, namelijk', waarbij hoogbegaafdheid en AD(H)D het meest worden genoemd. Ook is er gevraagd of iemand in het gezin fysiek ziek is. Hiermee werd bedoeld op fysieke ziekte in de brede zin, dus van een tijdelijke ziekte als verkoudheid tot een chronische ziekte. Bij 14,7% van de gezinnen is één gezinslid fysiek ziek; bij 6,2% van de gezinnen zijn meerdere gezinsleden ziek. In 25 gevallen (7,6%) gaat het om een vermoeden van een COVID-19 besmetting en in 6 gevallen (1,8%) om een vastgestelde diagnose van COVID-19. Verder gaat het voornamelijk om chronische ziekten (65,2%), zoals diabetes en astma. Een klein deel (13,3%) heeft een tijdelijke ziekte, zoals 'gewone' griep.

5.3.2 Woonsituatie

Ongeveer de helft van de ouders woont met het gezin in een tussen- of hoekwoning (53%). Daarnaast woont 22,1% in een twee-onder-een-kap woning, 15,8% in een vrijstaande woning en 7,4% in een appartement of flat. De meeste gezinnen wonen in een omgeving die te kenmerken valt als tussen landelijk en stedelijk in (43,4%) of in een stedelijke omgeving (39,4%); een minderheid (17,4%) woont in een landelijke omgeving.

In Tabel 1 is aanvullende informatie te vinden over de woonsituatie van de ouders, de kenmerken van de woning en hun tevredenheid daarover. Hieruit blijkt dat de meeste ouders graag in hun huidige woning wonen en tevreden zijn met de grootte van de binnen- en buitenruimte. Daarnaast beschikken bijna alle gezinnen over voldoende apparaten (zoals laptop en computer), en een goede internetverbinding.

Tabel 1. Woonsituatie en (tevredenheid met) kenmerken woning (N = 1774).

	Ja	Nee
Mijn woning heeft een tuin	91,4	8,6
Mijn woning heeft een binnenplaats, (dak)terras of balkon	32,2	67,8
Ik vind de binnenruimte van mijn woning voldoende groot voor ons gezin	91,0	9,0
Ik vind de buitenruimte van mijn woning voldoende groot voor ons gezin	86,8	13,2
Ik woon graag in deze woning	95,9	4,1
We hebben minstens één smartphone met een internetverbinding	99,2	0,8
We hebben minstens één laptop, tablet of computer met een internetverbinding	99,0	1,0
We hebben voldoende apparaten, ieder van ons kan tegelijk digitaal werken of les volgen	90,3	9,7
We hebben een goede internetverbinding	94,5	5,5

5.3.3 Impact corona(maatregelen) op thuissituatie

5.3.3.1 Opvoeden en ouderschap in lastige tijden

In Tabel 2 (zie Bijlage 1) is te zien hoe ouders hebben gereageerd op stellingen over opvoeden en ouderschap in coronatijd¹⁶. Hoewel een grote meerderheid van de ouders (85%) merkt dat ze ook in deze lastige tijd goed in staat zijn om voor hun kinderen te zorgen, vindt ruim een derde (34,8%) het ouderschap nu moeilijker dan voorheen. Ouders in zorgende gezinnen ervaren dit vaker dan andere ouders (resp. 51,8% vs. 36,4%)¹⁷. Ook heeft ruim een vijfde van de ouders (22,3%) soms

¹⁶ Gedurende het onderzoek bleek dat bepaalde stellingen voor een deel van de ouders, zoals die met kinderen in de voorschoolse leeftijd, niet van toepassing waren. Daarom is alsnog de optie 'n.v.t.' aan de antwoordmogelijkheden toegevoegd. Om rekening te houden met deze tussentijdse aanpassing, zijn de eerste 441 respondenten niet meegenomen in de analyse van deze variabele.

¹⁷ $\chi^2(1) = 22,095; p < .000$

het gevoel dat ze de opvoeding minder goed in de hand hebben. Veel ouders leggen de eigen 'opvoedlat' in deze tijd lager en hanteren bijvoorbeeld minder strikte regels over schermgebruik (57,9%) en tijden van opstaan en naar bed gaan (46,4%). Meer dan een op de tien ouders (12,3%) geeft aan dat de sfeer in hun gezin gespannen is omdat ze minder naar buiten kunnen en bij bijna een vijfde (18,9%) is er thuis meer ruzie dan voorheen. Bij zorgende gezinnen zijn beide situaties vaker van toepassing (resp. 23,3% vs. 11,3% en 29,8% vs. 19,7%)¹⁸. Daar staat tegenover dat een meerderheid van de ouders aangeeft dat ze in deze coronatijd als gezin naar elkaar toegroeien (64,1%) en samen meer ondernemen (52,4%). In ongeveer de helft van de gezinnen (48,6%) wordt veel over (de maatregelen tegen) het coronavirus gesproken. Bijna een vijfde van de ouders (19,1%) geeft aan dat hun kinderen hierover ook zelf veel horen en lezen via de (sociale) media. Volgens een klein deel van de ouders (11,2%) maakt de berichtgeving hun kinderen angstig. Dit is vaker het geval bij zorgende gezinnen (27,6% vs. 11,1%)¹⁹. Een ruime meerderheid van de ouders (70,3%) geeft echter aan dat hun kinderen weinig zorgen hebben over de (in)directe gevolgen van (de maatregelen tegen) de virusuitbraak voor hun gezin. Bijna de helft (40,5%) geeft aan dat hun kinderen juist volop genieten van deze 'coronavakantie'.

5.3.3.2 Partnerrelatie onder druk?

Ook als het gaat om de impact van (de maatregelen tegen) het coronavirus op de partnerrelatie, is een gevarieerd beeld te zien (zie Tabel 3). Een derde van de ouders (34,4%) is het (helemaal) eens met de stelling 'Mijn partner en ik groeien naar elkaar toe tijdens deze coronacrisis'. Tegelijkertijd geeft 28,2% aan dat er minder ruimte is voor intimiteit en is 18,7% bang dat hun partnerrelatie tijdens de coronatijd verslechtert. Dat gevoel is vooral sterk als er voor de crisis al spanningen waren: 'Nog meer ruzies die uit de hand kunnen lopen naar mij of de kinderen.' Ruim een kwart (28,6%) geeft aan dat hun partner in deze tijd meer huishoudelijke taken op zich neemt en bij een derde (33,5%) is de partner nu meer betrokken bij de opvoeding van de kinderen dan voorheen.

¹⁸ $\chi^2(1) = 25,659; p < .000$ en $\chi^2(1) = 12,784; p < .000$

¹⁹ $\chi^2(1) = 39,680; p < .000$

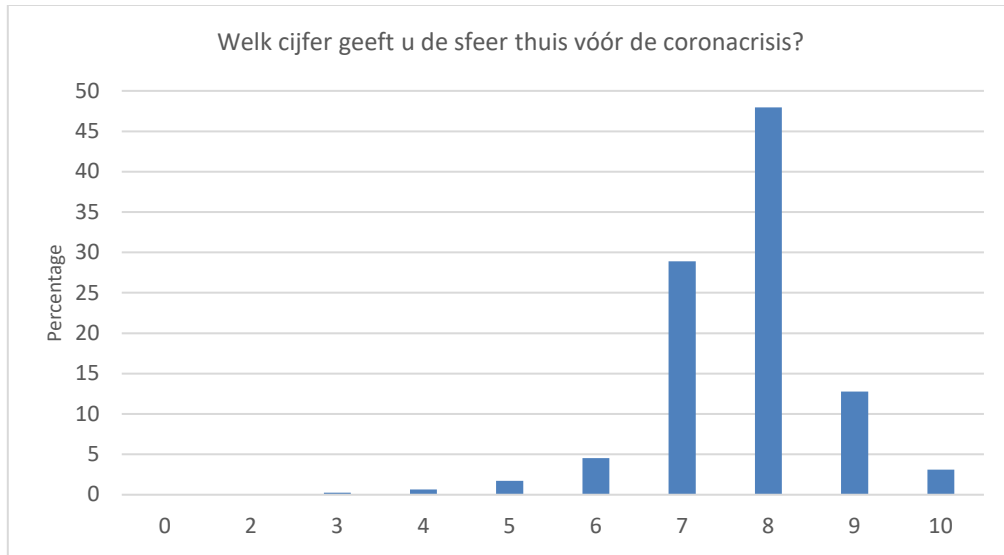
Tabel 3. Ouders over de impact van (de maatregelen tegen) het coronavirus op de partnerrelatie (N = 1376).

	Helemaal mee oneens	Mee oneens	Niet oneens / niet eens	Mee eens	Helemaal mee eens	N.v.t.
Mijn partner en ik groeien naar elkaar toe tijdens deze coronacrisis.	2,5	17,7	42,7	29,1	5,3	2,7
Er is minder aandacht voor intimiteit in onze relatie tijdens deze coronacrisis.	8,5	32,4	27,8	23,3	4,9	3,2
Ik denk dat mijn partnerrelatie tijdens deze coronacrisis verslechtert.	22,6	40,0	15,9	13,4	5,3	2,8
Tijdens deze coronacrisis neemt mijn partner meer huishoudelijke taken op zich dan ervoor.	7,7	35,8	24,9	24,2	4,4	3,1
Tijdens deze coronacrisis is mijn partner meer betrokken in de opvoeding van de kinderen dan ervoor.	6,8	27,8	28,5	27,3	6,2	3,4

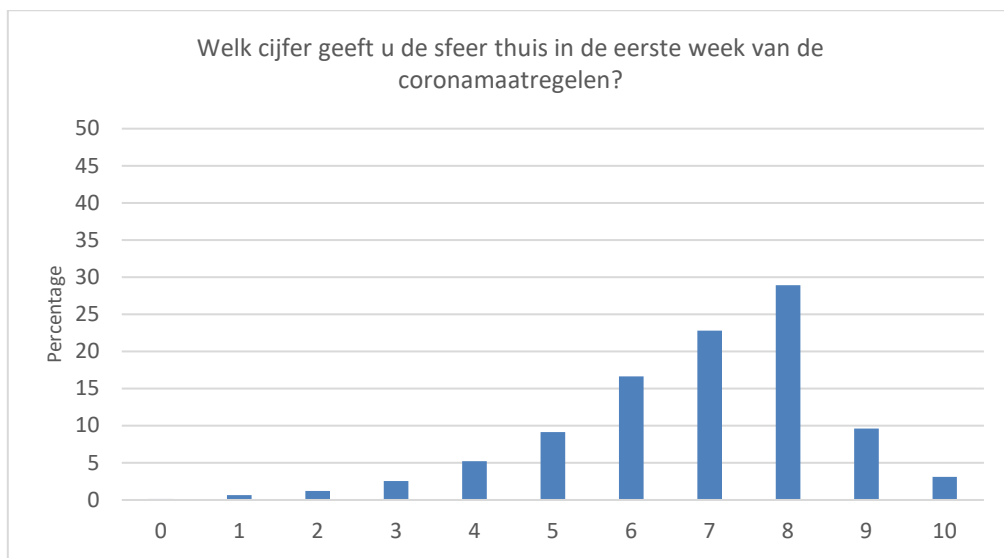
5.3.4 Sfeer in het gezin

Net als in de vraag naar de tevredenheid met de werk-gezin balans (zie §5.2.2), is ouders gevraagd de sfeer thuis vóór de coronamaatregelen, in de eerste week van de maatregelen, en in 'de afgelopen week' te beoordelen met een rapportcijfer (van 1 tot 10). Ook hier is sprake van een significante verschuiving in de beoordeling, zij het wat minder sterk. Ouders geven de sfeer thuis vóór de coronamaatregelen gemiddeld een 8,7 ($SD = 1,0$) (zie Figuur 3a). Hun tevredenheid met de sfeer thuis tijdens de eerste week van de coronamaatregelen is gemiddeld een 7,9 ($SD = 1,7$) (zie Figuur 3b). Voor de afgelopen week geven ouders gemiddeld een 8,6 ($SD = 1,3$) (zie Figuur 3c).²⁰

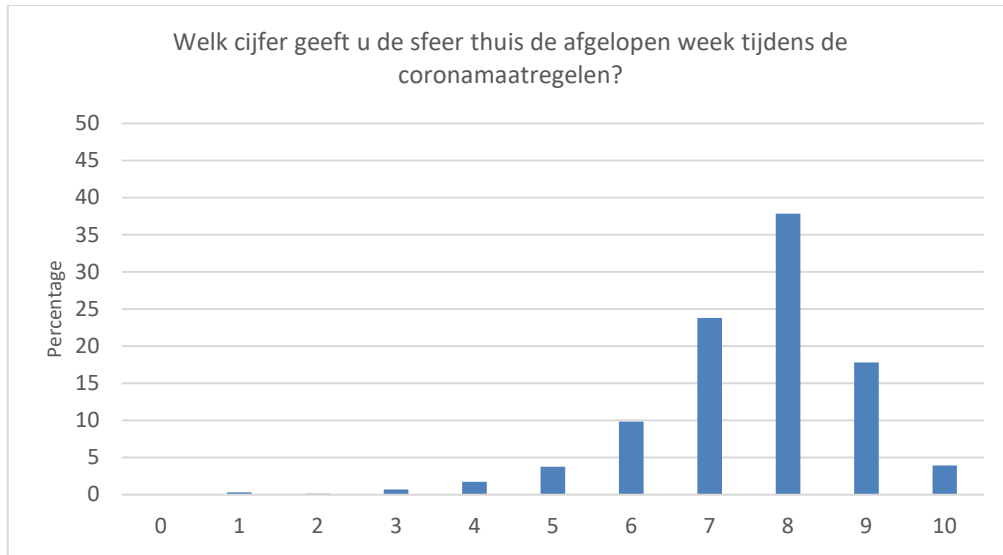
²⁰ Deze cijfers verschillen significant van elkaar: respectievelijk $t(1566) = 20,83, p < .000$ en $t(1565) = -16,42, p < .000$.

Figuur 3a. Beoordeling van de sfeer thuis vóór de coronamaatregelen

Figuur 3b. Beoordeling van de sfeer thuis in de eerste week van de coronamaatregelen

Figuur 3c. Beoordeling van de sfeer thuis in de afgelopen week

In de toelichtingen die de ouders bij hun beoordeling van de sfeer thuis geven, zijn veel overeenkomsten te zien met de toelichtingen bij hun beoordeling van de werk-gezin balans (zie §5.2.2).

5.3.4.1 Gebrek aan perspectief en toename van spanningen

Voor de grootste groep ouders die aangeeft dat de sfeer de afgelopen week *slechter* was dan vlak na de invoering van de maatregelen, zit dat met name in (de onbekendheid over) de duur van de situatie. Ouders geven aan dat ze perspectief missen en dat de verveling toeslaat. Ze benoemen in hun antwoorden dat zichzelf en/of hun kinderen er klaar mee zijn, het zat worden en moe of gefrustreerd zijn. Ook gebruiken ze woorden als ‘sleur’ en geven ze aan dat zichzelf en/of hun kinderen behoefte hebben aan meer contacten, activiteiten buitenshuis en bewegingsvrijheid. Een bijna even grote groep noemt dat de sfeer verslechterd is door een toename van spanningen in het gezin. Een deel van de antwoorden slaat terug op de opvoeding en het gedrag of welbevinden van de kinderen, en soms het daarin missen van ondersteuning, zeker bij gezinnen waar al sprake was van kwetsbare omstandigheden. Een ander deel van de antwoorden gaat over toegenomen spanningen in de partnerrelatie, zoals in dit citaat: ‘Mijn partner is, in mijn beleving, soms te angstig. Zij vindt, op haar beurt, dat ik de boel niet serieus genoeg neem’. Het laatste deel gaat over irritaties in het gezin, waarvoor als verklaring veelal het ‘teveel op elkaars lip zitten’ en het gemis aan eigen tijd en ruimte wordt genoemd. Een kleine groep ouders noemt hun verstoorde werk-gezin balans als reden voor de verslechterde sfeer. Ook hier speelt de duur van de maatregelen mee (‘de rek gaat eruit’) en het gebrek aan (praktische) ondersteuning. Een eveneens kleine groep geeft aan dat de sfeer de afgelopen week slechter was vanwege (toenemende) zorgen over hun werk- en financiële situatie: ‘Veel druk op het werk of we het overleven’.

5.3.4.2 *Weinig verschil in de sfeer, maar andere uitdagingen*

Een deel van de ouders die aangeven dat de sfeer de afgelopen week *even goed* was als net na de invoering van de maatregelen, merkt weinig verschil tussen beide periodes. De meeste ouders in deze groep geven een kort, niet toegelicht antwoord, zoals 'Geen veranderingen', 'De sfeer is hetzelfde gebleven', of 'Geen verschil'. Een enkeling geeft aan dat de sfeer juist in de tussenliggende periode slechter was en de afgelopen week weer op hetzelfde niveau zat als vlak na de invoering van de maatregelen, zoals in dit citaat: 'De eerste week was nog te doen en afgelopen week is net vakantie achter de rug, dus ook minder druk en stress door vrij zijn en geen school. De weken ertussen waren dramatisch'. Voor een deel van de ouders is de sfeer gelijk gebleven omdat ze het naar eigen zeggen 'goed hebben' als gezin. Sommige ouders spreken van een sterk, hecht, fijn of leuk gezin en geven verder geen toelichting over hoe dit bijdraagt aan de sfeer. Andere ouders lichten hun antwoord kort toe: 'Wij hebben het goed thuis, zekere banen, geen kwetsbare personen, ruim huis plus tuin en voldoende mogelijkheden'. Een deel van de ouders geeft aan het goed te hebben, maar er ook bewust de schouders onder zetten om het beste van de situatie te maken: 'We hebben al die tijd goed ons best gedaan, positief gebleven, blijven communiceren en leuke dingen ingepland binnen de mogelijkheden'. Onder de ouders die aangeven dat de sfeer gelijk gebleven is, zijn ook ouders die zeggen dat de sfeer thuis niet anders is dan vóór (de maatregelen tegen) de virusuitbraak. Volgens de meesten komt dit omdat er aan hun werk- en thuissituatie weinig veranderd is: 'Het is nog steeds hetzelfde. Mijn man werkt en ik ben huisvrouw, dus voor ons is er niet zoveel veranderd'. Tot slot zijn er relatief veel ouders die de sfeer de afgelopen week als even goed beoordelen als net na de invoering van de maatregelen, omdat bepaalde dingen beter en andere dingen juist minder goed gingen. Ze waarderen bijvoorbeeld de extra tijd die ze als gezin samen kunnen doorbrengen, maar missen tegelijkertijd contacten buiten het gezin. Of ze waren de afgelopen week minder angstig dan in het begin, maar wel meer uitgeput. Ze hebben dus gemengde gevoelens, maar komen onder de streep uit op hetzelfde cijfer voor de sfeer, zoals we ook zagen bij de beoordeling van de werk-gezin balans.

5.3.4.3 *Voorzichtige gewenning en waarderen van gezinstijd*

Net als in de beoordeling van de werk-gezin balans, wordt ook in de beoordeling van de sfeer 'gewenning' als belangrijkste verklaring genoemd door ouders die aangeven *meer* tevreden te zijn over de afgelopen week. Deze ouders geven aan inmiddels meer gewend te zijn aan hun (tijdelijk) veranderde leefomstandigheden, zich hieraan – zo goed en zo kwaad als het gaat – te hebben aangepast en dat de hervonden rust (ook vaak nieuwe modus, ritme of structuur genoemd) positief bijdraagt aan de sfeer in huis. Een deel van de ouders benoemt dat ze vooral moesten wennen aan het thuisonderwijs vaak in combinatie met hun eigen thuiswerk: 'Weer beter. Moest erg wennen aan wat de basisschool allemaal vroeg van ons als ouders. Ik heb daar van alles nog de meeste frustratie over gehad'. Sommige ouders benoemen ook hier specifiek dat hun kinderen de afgelopen week meivakantie hadden en het tijdelijk wegvallen van het thuisonderwijs rust bracht. Uit een deel van de antwoorden blijkt dat het nieuwe ritme in sommige gezinnen wel precair is: 'We hebben een goede balans gevonden. Dit neemt niet weg dat we goede en slechte

dagen hebben'. De op een na grootste groep in deze categorie geeft aan dat de sfeer de afgelopen week beter was omdat ze genieten van het vele samenzijn als gezin. Zowel de *extra tijd en aandacht voor elkaar* (bijvoorbeeld langer aan tafel kunnen zitten en 'echte' gesprekken voeren) als de *rust* door het wegvallen van activiteiten en verplichtingen worden veelvuldig genoemd. De ouders in deze groep ervaren de coronatijd als 'relaxter' of zelfs 'heilzaam' doordat zij en ook hun kinderen minder moeten en minder prikkels ervaren. Wat – net als bij de vraag naar de tevredenheid met de werk-gezin balans – veel genoemd wordt, zijn de voordelen van 'minder stressen' en 'minder haast' door het wegvallen van reistijd, files, en het ophalen en wegbrengen naar school en vrijetijdsbesteding, zoals sportclub en muziekles. Sommige ouders tonen in hun antwoorden hun dankbaarheid voor hun relatieve geluk: 'Ik zie voor ons gezin persoonlijk bijna alleen maar voordelen. Ik realiseer mij dat dit in andere gezinnen heel anders is'. Andere ouders die de sfeer in de afgelopen week als beter beoordelen, geven aan dat dit komt door de versoepeling van de maatregelen of het vooruitzicht daarop (afhankelijk van het moment waarop ze de vragenlijst ingevuld hebben) of door het mooie weer. Tot slot zijn er ouders die de sfeer in de afgelopen week positiever beoordelen omdat ze ervaren dat het helpt elkaar (vaak letterlijk en figuurlijk) de ruimte geven en in gesprek blijven, of omdat ze minder zorgen of stress hebben dan aan het begin van de virusuitbraak, bijvoorbeeld over hun financiële situatie of over het besmettingsgevaar: 'Minder angstig om ziek te worden [...]. Eerste week dacht je bij elk kuchje dat er iets mis was'.

5.3.4.4 *Verschillen tussen groepen ouders*

In de beoordeling van de sfeer thuis, zijn geen verschillen gevonden tussen vaders en moeders, of tussen ouders met of zonder tuin. Het maakt ook niet uit of ouders in een landelijke of stedelijke omgeving wonen, of iets daar tussenin. Verder zijn er geen verschillen tussen ouders die voltijd of deeltijd werken. Wel blijkt dat de ouders waarbij er iemand in het gezin specifieke behoeften of problemen heeft, de zorgende gezinnen, voor elke periode gemiddeld een lager cijfer geven dan de andere ouders. Voor de periode vóór de coronamaatregelen is het een 8,4 tegenover een 8,8²¹. Voor de eerste week van de maatregelen is het een 7,6 tegenover een 8,0²². Voor 'de afgelopen week' tot slot, is het een 8,2 tegenover een 8,7²³. Ook ouders die de binnenruimte van hun woning niet voldoende groot vinden voor hun gezin zijn op alle drie de momenten minder positief over de sfeer in huis dan andere ouders (resp. 8,3 vs. 8,8²⁴; 7,2 vs. 7,9²⁵; en 7,9 vs. 8,6²⁶). Alle genoemde verschillen zijn significant.

²¹ $t(612,302) = -7,25; p < .001$

²² $t(684,286) = -3,63; p < .001$

²³ $t(623,976) = -6,62; p < .001$

²⁴ $t(155,685) = 4,27; p < .001$

²⁵ $t(154,644) = 3,97; p < .001$

²⁶ $t(152,147) = 4,62; p < .001$

5.3.4.5 *Helpende activiteiten*

Op de negen stellingen over wat helpt om de sfeer thuis positief te beïnvloeden, scoort de stelling 'Regelmatig naar buiten met het gezin, bijvoorbeeld wandelen, fietsen, spelen in het park/buurtspeeltuintje' het hoogst (82,8%). Gevolgd door 'Structuur en ritme aanbrengen, bijvoorbeeld dagschema voor de kinderen' (68,5%) en 'Binnenshuis met het gezin samen activiteiten doen, bijvoorbeeld spelletjes, knutselen, koken' (66,6%). Ruim de helft van de ouders (56,4%) zegt dat het helpt om tijd voor zichzelf te maken om te ontspannen en voor een derde (33,8%) helpt het om tijd door te brengen samen met hun partner. Verder geeft de helft van de ouders (50,6%) aan dat het contact met mensen buiten het gezin helpt om de sfeer thuis positief te beïnvloeden. Voor een derde van de ouders (35,2%) helpt het om afspraken te maken met de partner over de verdeling van de zorg voor de kinderen en voor iets minder dan een kwart (23,1%) om afspraken te maken over de verdeling van taken in het huishouden. Een klein deel (9,8%) tot slot, zegt dat de sfeer in huis positief beïnvloed wordt door hulp van familie, vrienden of burens in de opvang van de kinderen. In de categorie 'anders namelijk ...' noemen ouders diverse andere helpende gedachten en activiteiten. Vaak genoemd zijn: de lat niet te hoog leggen, focussen op het positieve, en waar mogelijk de (eigen) situatie relativiseren. Ook bepaalde specifieke manieren van ontspannen komen vaak terug, zoals wandelen of knuffelen met huisdieren, en religie en spiritualiteit.

5.3.5 *Opvang van kinderen*

Tijdens de (gedeeltelijke) sluiting van de scholen en kinderopvang deden weinig ouders een beroep op opvang van de kinderen door anderen, zoals grootouders, andere familie, kennissen of burens, of professionele opvang (zoals betaalde oppas). Een ruime meerderheid van de ouders vangt de kinderen zelf op. Iets minder dan de helft (41,7%) geeft aan dat zichzelf óf hun partner de kinderen opvangt. Bij iets meer dan een derde (37,2%) wisselen de respondent en de partner elkaar af in het opvangen van de kinderen. Een deel van de ouders geeft aan dat opvang vanwege de leeftijd van hun kind(eren) niet nodig is, maar begeleiding bij het thuisonderwijs – zeker in combinatie met hun eigen werk – alsnog veel van hen vraagt.

5.3.6 *Zorgen in coronatijd*

In Tabel 4 (zie Bijlage 1) is te zien hoe ouders hebben gereageerd op stellingen over specifieke zorgen in deze coronatijd²⁷. Ongeveer een derde van alle ouders is bezorgd dat zichzelf (34,3%) of hun kinderen (33,3%) besmet raken met het coronavirus. Bij gezinnen met een gezinslid met specifieke behoeften of problemen – de zorgende gezinnen – komen deze zorgen vaker voor; zowel over het besmettingsgevaar voor zichzelf (49,5% vs. 39,3%)²⁸ als dat voor hun kinderen

²⁷ Gedurende het onderzoek bleek dat bepaalde stellingen voor een deel van de ouders, zoals die met kinderen in de voorschoolse leeftijd, niet van toepassing waren. Daarom is alsnog de optie 'n.v.t.' aan de antwoordmogelijkheden toegevoegd. Om rekening te houden met deze tussentijdse aanpassing, zijn de eerste 441 respondenten niet meegenomen in de analyse van deze variabele.

²⁸ $\chi^2(1) = 9,325; p < .01$

(50,0% vs. 37,4%)²⁹. Alleenstaande ouders maken zich eveneens vaker zorgen over het besmettingsgevaar voor hun kinderen (48,7% vs. 39,1%)³⁰. Ouders van zorgende gezinnen maken zich bovendien vaker zorgen dat anderen hen zullen mijden als ze besmet raken (38,5% vs. 28,5%)³¹. In het algemeen lijken ouders zich echter vooral zorgen te maken over de gezondheidsrisico's voor mensen *buiten* hun gezin. Zo is bijna 80% bezorgd over de gezondheid van hun (schoon)ouders. Ook is de meerderheid (60%) bang om zelf anderen te besmetten. Naast zorgen over het besmettingsgevaar, maken ouders zich zorgen over hoelang deze situatie nog zal duren. Het is opvallend dat ruim 80% al tijdens de periode van de eerste lockdown (april-mei 2020) zorgen uit over de duur van de situatie. Daarnaast maakt de helft van de ouders (53,1%) zich zorgen over het gebrek aan sociale contacten en steun, en ongeveer een derde (34,2%) over het missen van hun hobby-activiteiten. Voor zorgende gezinnen en alleenstaande ouders zijn de zorgen het grootst. Zij maken zich vaker dan niet-zorgende gezinnen en ouders met een partner zorgen over hun financiële situatie (resp. 33,4% vs. 17,6% en 31,5% vs. 20,1%)³², over gezondheids- en zorggebonden kosten (resp. 28,5% vs. 12,6% en 25,5% vs. 15,3%)³³ en over hun werksituatie (resp. 44,2% vs. 28,2% en 40,1% vs. 30,5%)³⁴. Ook zijn zij vaker bezorgd dat ze als gezin geïsoleerd raken (resp. 18,9% vs. 8,4% en 16,5% vs. 9,8%)³⁵, dat ze niet de juiste informatie krijgen (resp. 42,3% vs. 25,4% en 42,8% vs. 27,2%)³⁶ en dat hun kinderen door de (tijdelijke) schoolsluiting een achterstand op zullen lopen (resp. 31,5% vs. 23,6% en 33,6% vs. 24,6%)³⁷. Bij zorgende gezinnen speelt bovendien vaker de angst dat ze niet voldoende voorraad aan bijvoorbeeld voedsel en medicijnen hebben (11,3% vs. 4,6%)³⁸ en dat de coronatijd een negatieve impact heeft op hun partnerrelatie (18,9% vs. 9,9%)³⁹. Daarentegen maken zorgende gezinnen zich juist minder vaak zorgen dat hun vakantieplannen niet door kunnen gaan (54,5% vs. 61,8%)⁴⁰.

5.3.6.1 Maatschappelijke impact en langetermijngevolgen

De open vervolgvraag 'Zijn er nog andere zaken waarover u zich zorgen maakt?' is door een derde van de ouders met 'ja' beantwoord (33,4%; N = 525). Het grootste deel van deze ouders geeft aan zich zorgen te maken over de landelijke en wereldwijde maatschappelijke impact van (de maatregelen tegen) de virusuitbraak. Specifieke thema's die door deze ouders genoemd worden zijn *sociale ongelijkheid* ('Over de samenleving na de crisis. Ondanks veel hoopvolle initiatieven vrees ik dat ongelijkheid zal vergroten'), *mondiale spanningen* ('Dat deze crisis tot grote

²⁹ $\chi^2(1) = 13,909; p < .000$

³⁰ $\chi^2(1) = 4,922; p < .05$

³¹ $\chi^2(1) = 8,923; p < .01$

³² $\chi^2(1) = 32,506; p < .000$ en $\chi^2(1) = 9,799; p < .01$

³³ $\chi^2(1) = 38,101; p < .000$ en $\chi^2(1) = 9,225; p < .01$

³⁴ $\chi^2(1) = 24,473; p < .000$ en $\chi^2(1) = 5,296; p < .05$

³⁵ $\chi^2(1) = 24,734; p < .000$ en $\chi^2(1) = 6,262; p < .05$

³⁶ $\chi^2(1) = 28,747; p < .000$ en $\chi^2(1) = 15,077; p < .000$

³⁷ $\chi^2(1) = 7,161; p < .01$ en $\chi^2(1) = 5,045; p < .05$

³⁸ $\chi^2(1) = 17,028; p < .000$

³⁹ $\chi^2(1) = 15,572; p < .000$

⁴⁰ $\chi^2(1) = 4,662; p < .05$

spanningen gaat leiden in de wereld en dat het de kans op grote conflicten zal bevorderen') en het *klimaat* ('De mate waarin het economisch herstel rekening houdt met de klimaatcrisis, die op de achtergrond nog steeds aanwezig is'). Ook komen in veel van de antwoorden zorgen terug over de langetermijngevolgen van (de maatregelen tegen) de virusuitbraak voor het zorgstelsel en de economie. Een eveneens relatief grote groep ouders uit zorgen over het welbevinden en de (sociaalemotionele) ontwikkeling van hun kinderen, vooral omdat ze in deze coronatijd minder mensen kunnen ontmoeten: 'Eenzaamheid van dochter (enig kind)'. Een deel van deze ouders uit specifieke zorgen over het welbevinden van hun kinderen in relatie tot school/opvang. Zij zijn bijvoorbeeld bezorgd over de (op handen zijnde) heropening van de scholen ('De druk die er bij het herstarten van school op kinderen gelegd zou worden. De 'achterstand' zou ingehaald moeten worden') of over de impact op belangrijke transitie momenten ('Mijn dochter zit in groep 8 en maakt zich zorgen over het afronden van de basisschool en starten op de middelbare school onder deze omstandigheden. Daar maak ik me daardoor ook zorgen over omdat ik haar een goede afronding en start gun'). Verder geeft een deel van de ouders aan zich zorgen te maken over de fysieke en mentale gezondheid van naasten. Hierbij worden zowel coronagerelateerde zorgen geuit, bijvoorbeeld door zwangere vrouwen over de gevolgen van een besmetting voor hun ongeboren kind, als zorgen over uitstel van de reguliere (geestelijke) gezondheidszorg ('Dat mensen die geen corona hebben maar toch specialistische zorg nodig hebben niet geholpen kunnen worden'). Een ander deel van de ouders uit zorgen over het handelen van de overheid 'met de weinige kennis die ze hebben'. Zij zijn bijvoorbeeld bang dat het kabinet politieke in plaats van wetenschappelijk onderbouwde beslissingen neemt of dat er te weinig aandacht is voor de oorzaken van de virusuitbraak en het voorkomen van toekomstige uitbraken. Tot slot, geeft een deel van de ouders aan zich zorgen te maken over het gedrag van anderen die zich niet (of steeds minder) aan de maatregelen lijken te houden: 'Of andere mensen zich wel aan de RIVM-regels houden. Ik merk dat niet iedereen het zo serieus neemt "het is maar een griepje" wordt dan gezegd'.

5.4 Relatie grootouders-kleinkinderen

Een klein deel van de respondenten die de vragenlijst hebben ingevuld is grootouder; 14,5% geeft aan kleinkinderen te hebben (N = 303). De gemiddelde leeftijd van deze grootouders is 59,4 jaar. De overige respondenten zijn ouders van een of meer thuiswonende kinderen tot 23 jaar. Van deze groep geeft 97,5% aan dat een of meerdere grootouders van hun kinderen nog in leven zijn. Van deze grootouders is 25,8% jonger dan 65 jaar, 47,4% tussen de 65 en 70 jaar oud, 57,2% tussen de 71 en 80 jaar oud, 16,4% tussen de 81 en 90 jaar oud, en 2,6% ouder dan 90 jaar⁴¹. Bijna al deze grootouders (97,5%) hebben normaal gesproken, buiten coronatijd, contact met de kleinkinderen.

⁴¹ Deze percentages tellen op tot boven de 100%, omdat respondenten meerdere leeftijdscategorieën konden aanvinken; de leeftijdscategorie kan immers verschillen per grootouder.

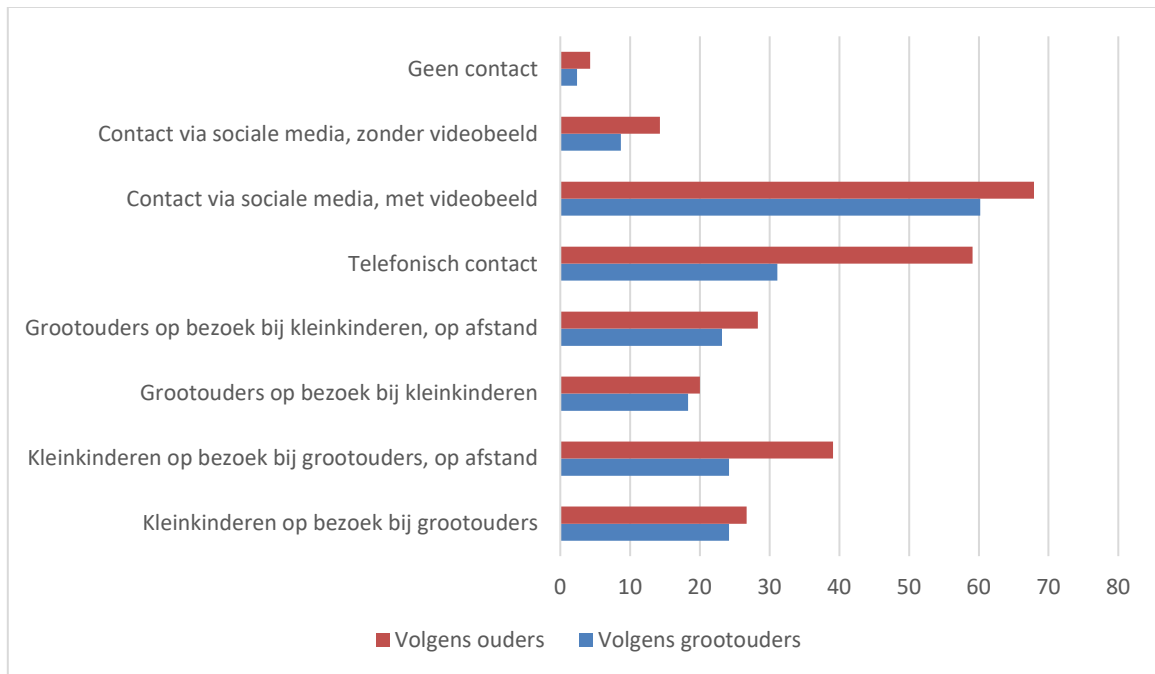
5.4.1 Gemis aan 'live' contact

De vragenlijst bevatte een aantal vragen over de relatie tussen kleinkinderen en grootouders in coronatijd. Hiervan is één vraag, bestaande uit negen stellingen, alleen aan grootouders voorgelegd (zie Tabel 5 in Bijlage 1). Uit de antwoorden op de stellingen blijkt dat de meerderheid van de grootouders (65,9%) zich door (de maatregelen tegen) het coronavirus meer geïsoleerd voelt van hun kleinkinderen. Tegelijkertijd geeft bijna 40% aan zich in deze tijd meer betrokken te voelen bij hun kleinkinderen en voelt eveneens 40% zich door hen gesteund. Die betrokkenheid en steun lijken vooral toe te schrijven aan het toegenomen gebruik van moderne communicatiemiddelen. Bijna 60% van de grootouders geeft aan dat ze meer gebruik zijn gaan maken van bijvoorbeeld smartphone of computer om contact te houden met hun kleinkinderen. Hoewel meer dan de helft (59,6%) aangeeft blij te zijn dat er digitale alternatieven zijn om met hun kleinkinderen te communiceren, is het gemis aan fysiek contact groot: 'Skypen is een troost maar wel een schrale.'

5.4.2 Vormen van intergenerationeel contact in coronatijd

De andere vragen binnen dit onderdeel van de vragenlijst zijn zowel aan grootouders als ouders voorgelegd. Op de vraag hoe kleinkinderen en grootouders in deze coronatijd contact met elkaar hebben (zie Figuur 4), antwoordt ruim een vijfde van de respondenten dat grootouders ook nu bij de kleinkinderen op bezoek gaan, maar wel op afstand (bijvoorbeeld door voor het raam te zwaaien). Andersom gebeurt dit ook; kleinkinderen die, op afstand, bij hun grootouders op bezoek gaan (volgens 24,2% van de grootouders en 39,1% van de ouders). Ook traditionele bezoeken, dus zonder afstand houden, gaan door. Ongeveer 20%-25% van de grootouders en kleinkinderen bezoeken elkaar op de traditionele manier. Verder verloopt het contact met name telefonisch of via beeldbellen. Sociale media zonder videobeeld worden weinig gebruikt. Een klein aantal grootouders (4,3% volgens ouders, 2,4% volgens grootouders) heeft in deze coronatijd helemaal geen contact met de kleinkinderen.

Naast de bestaande antwoordopties (zoals weergegeven in Figuur 4), noemen (groot)ouders bij de optie 'anders namelijk ...' nog een aantal andere manieren waarop kleinkinderen en grootouders in deze coronatijd contact houden. Vooral het wederzijds opsturen of afgeven van 'post', zoals kaarten, tekeningen of cadeautjes, wordt genoemd, zoals in dit citaat: 'Oma komt regelmatig wat lekkers brengen'. Verder geeft een deel van de respondenten expliciet aan dat de frequentie en de wijze van contact per grootouder(paar) verschilt en afhankelijk is van bijvoorbeeld het wonen in een verpleeg- of verzorgingshuis vs. zelfstandig ('De verzorging moet opa helpen met Skype en daar is beperkt tijd voor'), de leeftijd en gezondheidsrisico's ('Bij 70+ alleen videobellen, 65- contact op afstand'), de mate waarin (groot)ouders de maatregelen naleven ('Van 1 zijde wonen naast ons en werken mee op boerderij. Zij trekken zich nergens wat van aan. Andere zijde zien we veel minder en die enkele keer op afstand'), en of grootouders dichtbij of verder weg wonen ('Bezoek is lastig omdat grootmoeder in Duitsland woont').

Figuur 4. Vormen van contact tussen grootouders en kleinkinderen in coronatijd

5.4.3 Impact corona(maatregelen) op intergenerationele relatie

De antwoorden van grootouders (N = 223) en ouders (N = 1407) op de open vraag hoe de virusuitbraak en de maatregelen om die in te dammen de relatie tussen kleinkinderen en grootouders beïnvloedt, zijn onder te verdelen in 'geen invloed' (N = 378), 'positieve invloed' (N = 148) en 'negatieve invloed' (N = 1070)⁴².

5.4.3.1 Onderlinge band verandert niet

Een deel van de (groot)ouders die aangeven dat de huidige situatie *geen invloed* heeft op de onderlinge relatie, benoemen dat de bestaande band onverminderd sterk blijft: 'Geen invloed. Onze band was en is intens'. Anderen merken weinig verschil, omdat er ook voor de lockdown beperkt fysiek contact was, meestal vanwege de reisafstand: 'Alleen het incidenteel oppassen gaat niet door. Verder niet veel. We wonen meer dan een uur rijden van elkaar vandaan'. Tot slot, zijn er respondenten die aangeven dat de lockdown weinig impact heeft op de onderlinge relatie door de leeftijd van de kleinkinderen. Die zijn te jong om te beseffen wat er aan de hand is ('Ze zien elkaar minder. Maar mijn zoontje is nog te jong om dat door te hebben') óf juist al ouder en daardoor zelfstandiger en meer gericht op leeftijdgenoten ('Heeft zijn eigen leven, school, vrienden'). Hoewel de onderlinge band volgens de respondenten in deze categorie niet verandert,

⁴² De overige N = 34 antwoorden (15 grootouders en 19 ouders) zijn lastig te duiden en gecategoriseerd als 'overig', zoals 'Geen idee' en 'Onduidelijk'.

lijkt het gemis – vooral voor grootouders – alsnog groot: ‘Het is vooral zwaar voor de grootouders: zij missen de kleinkinderen’.

5.4.3.2 Meer onderlinge betrokkenheid

De (groot)ouders die aangeven dat de huidige situatie een *positieve invloed* heeft op de onderlinge relatie, benoemen dat de band – ondanks de beperkte mogelijkheden tot fysiek contact – sterker wordt. Een deel van de respondenten heeft het gevoel dat het contact in deze coronatijd verdiept. Zo zegt een ouder: ‘Ze missen elkaar. Maar het contact dat er wél is, is intenser’. Een grootouder geeft aan: ‘De relatie was altijd goed, maar nu communiceren we via Facetime met hen individueel. Dit geeft een enorme meerwaarde, ze laten meer van zichzelf zien’. Een ander deel van de respondenten ervaart een grotere wederzijdse betrokkenheid dan voor coronatijd. Zo zijn veel grootouders nu meer betrokken bij het leven van hun kleinkinderen doordat ze hen helpen met schoolwerk: ‘Ik begeleid de kleinkids via Facetime en schermdelen met hun schoolwerk’. Andere grootouders passen extra op hun kleinkinderen om de ouders te ontlasten: ‘Kinderen hebben het zwaarder door wegvallen dagopvang, ik zie kleinkinderen meer’. Sommige grootouders en ouders geven aan te worstelen met enerzijds de wens om extra steun te geven/ontvangen, en anderzijds het naleven van de maatregelen. Zo geeft een grootouder aan: ‘De eerste 2 ½ week zag ik ze niet. Dat was erg naar. Zie ze normaal elke week. Nu zie ik ze wel, komen ze extra vaak slapen om ouders te ontlasten. Voelt soms illegaal...’. Uit de antwoorden van de (groot)ouders komt naar voren dat vooral de kleinkinderen zich door de huidige situatie bewuster zijn van de waarde van de relatie met hun grootouders. ‘Ontberen doet waarderen’ zo lijkt het, want kleinkinderen nemen volgens respondenten vaker zélf het initiatief tot contact: ‘Het gemis is nu duidelijk, de waarde van de relatie veranderd. Lijkt meer waard. Kinderen zijn er bewuster mee bezig, mooie tekening, koekjes bakken en langsbrengen, even langs fietsen en zwaaien, alles vele malen bewuster dan ervoor’.

5.4.3.3 Gemis aan fysiek samenzijn

De overgrote meerderheid van de respondenten ervaart een *negatieve invloed* van (de maatregelen tegen) de virusuitbraak op de relatie tussen kleinkinderen en grootouders. Het missen van het fysiek samenzijn wordt door zowel grootouders als ouders veruit het meest genoemd. Het gaat zowel om het gemis aan lichamelijk contact (knuffelen), als om het wegvallen van oppasdagen, logeren, uitjes en het gezamenlijk vieren van verjaardagen. Veel respondenten geven aan dat ze samen met hun (klein)kinderen zoeken naar andere vormen van contact, zoals voorlezen via beeldbellen of raambezoek, maar voor de meeste blijft het gemis aan fysiek samenzijn groot. Zo geeft een grootouder aan: ‘We missen over en weer het fysieke contact; spelen, knuffelen, op schoot voorlezen, een aai over hun bolletjes’. Een gedeeld gevoel lijkt dat de (digitale) alternatieven de behoefte aan fysiek samenzijn niet kunnen vervangen. Zoals blijkt uit de volgende citaten: ‘Videobellen is maar een mager substituut voor echt contact en samen optrekken’ en ‘Na het eerste raambezoek was ik heel verdrietig en wilde alleen nog filmpjes zien, totdat fysiek contact weer mag!’.

Vooral grootouders geven aan dat het gebrek aan fysiek samenzijn van invloed is op hun welbevinden en gebruiken woorden als ‘huidhonger’, ‘verdriet’, ‘missen van zingeving’ en ‘eenzaamheid’ om hun gevoel te beschrijven. Ook zijn er respondenten die aangeven dat ze bang zijn voor wat het nu niet fysiek kunnen samenzijn op termijn betekent voor de band tussen grootouders en kleinkinderen. Zo geeft een grootouder aan: ‘Wij missen het lichamelijk contact met de kleinkinderen. Het voelt heel onnatuurlijk aan om ze op afstand te houden. Vooral met de jongste kinderen. Bovendien ben ik bang dat mijn oudste kleinkind niet meer wil knuffelen als dat weer mag. Hij voelt zich dan mogelijk daar te groot voor’. Veel respondenten vertellen dat het voor hun (klein)kinderen niet te begrijpen is waarom ze opa en oma niet mogen knuffelen en ze dit ook lijken te missen: ‘De kinderen missen opa en oma. Wanneer ze opa en oma zien, vinden ze het lastig dat ze geen knuffel kunnen geven. Vooral de onduidelijkheid hoelang het duurt voordat er weer geknuffeld kan worden en opa en oma weer op kunnen passen, zorgt voor veel vragen’.

5.4.3.4 *Zorgen over impact op relatie en wederzijds welbevinden*

Veel respondenten zijn bezorgd dat de huidige situatie – met contact op afstand als norm – het voor grootouders en kleinkinderen lastig maakt een band *op te bouwen* (bij pasgeborenen en jonge kinderen) of *te onderhouden* (bij oudere kinderen). Zo zeggen ze bijvoorbeeld: ‘De relatie wordt afstandelijker’ en ‘Relatie verwaterd’. Ouders van jonge kinderen geven aan dat hun kinderen eenkennig worden naar de grootouders of zich minder op hun gemak of vertrouwd lijken te voelen bij hen. Ook benoemen ze dat grootouders stapjes in de ontwikkeling van de kinderen missen nu ze hen niet van dichtbij mee kunnen maken. Deze zorgen lijken voor sommige respondenten reden dat er inmiddels weer meer en ander contact is tussen grootouders en kleinkinderen. Zij geven aan verschillende fases te hebben doorlopen (‘Begonnen met alleen (beeld)bellen. Toen zwaaien op afstand. Op afstand naar de speeltuin. Inmiddels passen ze sinds vorige week weer op’) en de maatregelen minder strikt op te volgen dan aan het begin (‘Aan het begin bleven we voor de deur staan tijdens het kletsen. Inmiddels zitten we weer met elkaar in de tuin en vandaag heeft een van onze kinderen bij opa en oma geluncht. We houden dus wel afstand, maar iets minder strikt dan aan het begin’). Hierbij lijkt mee te spelen dat inmiddels meer bekend is over de rol van (jonge) kinderen bij de verspreiding van het coronavirus⁴³: ‘In eerste instantie alleen contact via videobellen, sinds helderheid over het geringe risico bij kinderen hebben ze wel weer contact met opa en oma’.

Tot slot blijkt dat er wederzijds zorgen zijn over de impact van (de maatregelen tegen) het coronavirus op het welbevinden. Veel grootouders vinden het moeilijk dat zij hun (klein)kinderen nu niet praktisch kunnen ondersteunen: ‘Ik kan mijn kleinkinderen niet zien, mijn pas bevallen dochter niet helpen, in het algemeen niets betekenen in de vorm van oppassen en helpen’. Uit de antwoorden van ouders blijkt dat kleinkinderen op hun beurt vooral bezorgd zijn over de gezondheid van hun grootouders en bang zijn dat ze ziek worden of om hen te besmetten. Zo

⁴³ <https://www.rivm.nl/coronavirus-covid-19/kinderen>

geeft een ouder aan: 'De kinderen maken zich zorgen dat ze hun grootouders kunnen besmetten en je merkt dat ze erg alert zijn op afstand. Contact is daardoor minder ontspannen'.

6. Reflectie op de onderzoeksopzet

In dit surveyonderzoek zijn met behulp van een gemakssteekproef en een gerichte benadering van het Landelijk Ouderpanel, ervaringen van (groot)ouders verzameld over de impact van (de maatregelen tegen) het coronavirus op het gezinsleven. De vragenlijst bestond uit zowel gesloten als open vragen, is gemaakt met en online uitgezet via de Crowdttech surveytool⁴⁴ en door 2092 respondenten (1789 ouders en 303 grootouders) ingevuld.

Bij de interpretatie van de bevindingen moet met een aantal factoren rekening worden gehouden. Ten eerste de periode waarin het onderzoek is uitgevoerd. (Groot)ouders konden de vragenlijst invullen van 23 april tot en met 31 mei 2020. De eerste maatregelen om de virusuitbraak in te dammen werden op 12 maart 2020 ingevoerd. Het onderzoek startte dus redelijk aan het begin van de 'coronatijd'. Gedurende de looptijd van het onderzoek zijn maatregelen gewijzigd. Zo gingen de kinderopvang en basisscholen op 11 mei 2020 weer (gedeeltelijk) open en kon er weer buiten in groepsverband worden gesport. Dergelijke veranderingen kunnen van invloed geweest zijn op de subjectieve beleving van de situatie en het perspectief van de respondenten bij het beantwoorden van de vragen hebben gekleurd. Daarnaast heeft een deel van de respondenten de vragenlijst ingevuld in de meivakantie (de week van 25 april tot en met 3 mei 2020) of de retrospectieve vragen over de werk-gezin balans en de sfeer in het gezin over die periode beantwoord. Zoals een deel van deze respondenten zelf aangeeft, is de meivakantie door het tijdelijk wegvallen van het thuisonderwijs (en soms ook het eigen werk) geen representatieve week. Mogelijk geven de antwoorden uit of over die periode hierdoor geen reëel beeld van de ervaren impact van (de maatregelen tegen) het coronavirus. Tegelijkertijd geven deze antwoorden wel inzicht in de combinatiestress die met name veel werkende ouders ervaren in coronatijd. Voor veel van hen heeft de meivakantie tijdelijk rust gebracht en geholpen hun 'batterij' weer op te laden.

Een tweede factor waarmee rekening moet worden gehouden, is de samenstelling van de onderzoeksgroep. In dit onderzoek zijn zowel ouders als grootouders bevroegd. Hoewel beide perspectieven niet evenredig verdeeld zijn in de onderzoeksgroep (resp. N = 1789 en N = 303), zijn beide groepen voldoende vertegenwoordigd om betrouwbare uitspraken te kunnen doen over het perspectief van zowel ouders als grootouders op de impact van (de maatregelen tegen) het coronavirus op de relatie tussen grootouders en kleinkinderen. Ook binnen de groep ouders zijn bepaalde groepen oververtegenwoordigd, zoals moeders, ouders met een partner en hoger opgeleiden. Tegelijkertijd zijn ook de relatief minder vertegenwoordigde groepen, zoals vaders, alleenstaande ouders en zorgende gezinnen, voldoende groot om uitspraken te kunnen doen over hoe zij deze coronatijd ervaren. Tussen de verschillende groepen zijn significante verschillen gevonden (zie bijvoorbeeld §5.3.3.7 en §5.3.5). Tot slot is de generatie overgrootouders in dit

⁴⁴ <https://www.crowdttech.nl/survey>

onderzoek buiten beeld gebleven, en is het perspectief van jeugdigen alleen meegenomen via de ouders. Voor een volledig beeld zou vervolgonderzoek zich ook op deze generaties kunnen richten.

7. Conclusie en discussie

Het coronavirus dat de ziekte COVID-19 veroorzaakt, houdt ons land al een jaar in zijn greep. Begin vorig jaar kreeg Nederland te maken met de uitbraak van het virus. In maart 2020 werden de eerste maatregelen ingevoerd om het virus in te dammen, al snel gevolgd door de eerste lockdown. Na een dalend aantal besmettingen en ziekenhuisopnames, werden de maatregelen vanaf mei 2020 versoepeld en volgde een relatief rustige periode. Door een opleving van het virus – de tweede golf – ging het land in het najaar opnieuw in een gedeeltelijke lockdown, gevolgd door een ‘harde’ lockdown in december (Alderliesten, Repetur, Ham, Tuinstra & Verharen, 2021). Inmiddels is het begin 2021 en zijn de eerste Nederlanders gevaccineerd. Sinds 8 februari zijn de basisscholen en kinderopvang weer open en mogen bestellingen op vooraf besproken tijden bij winkels worden opgehaald (Rijksoverheid, 2021, 8 februari). Tegelijkertijd zijn er zorgen over nieuwe varianten van het coronavirus. Recente cijfers duiden op een toename van het aantal besmettingen en een derde golf lijkt onvermijdelijk. Het beschermen van mensen met een kwetsbare gezondheid en het toegankelijk houden van de zorg blijven daarom belangrijk in het coronabeleid. Na een jaar tellen echter ook de economische, sociale en psychologische gevolgen van de virusuitbraak flink op. Het kabinet kondigde daarom op 23 februari jl. een fase aan waarin beperkt meer risico wordt genomen. De huidige lockdown en de avondklok blijven tenminste tot en met 15 maart van kracht, maar het voortgezet onderwijs en het mbo gingen op 1 maart weer gedeeltelijk open. Daarnaast mogen jongeren tot 27 jaar weer samen buiten sporten bij de eigen sportclub, mogen de meeste contactberoepen weer worden uitgeoefend en mogen winkels op afspraak een beperkt aantal klanten ontvangen (Rijksoverheid, 2021, 23 februari).

Het onderhavige onderzoek vond plaats in april/mei 2020, dus gedurende de eerste lockdown en de versoepelingen die daarop volgden. De resultaten laten zien dat het onzichtbare coronavirus alle gezinnen in Nederland raakt en zowel zichtbare als onzichtbare gevolgen heeft die verdergaan dan de fysieke gezondheid. Tegelijkertijd blijkt uit dit onderzoek – in lijn met andere studies – dat het virus en de maatregelen niet iedereen even hard raken. In de schaduw van de meerderheid die zich redelijk door de nog altijd voortslepende coronatijd heen slaat, staat een minderheid voor wie deze tijd naast slepend ook slopend is (Kesselring & Van Spanje-Hennes, 2020; Van Puyenbroeck, Timmers & Emmery, 2020a). Kortgezegd, we bevinden ons allemaal in dezelfde storm, maar niet in hetzelfde schuitje. Het is belangrijk oog te hebben voor de unieke uitdagingen waarmee gezinnen in deze coronatijd geconfronteerd worden en hen steun en perspectief te bieden, vooral degenen in kwetsbare omstandigheden (Kesselring & Van Spanje-Hennes, 2020). In het laatste deel van deze discussie formuleren we hiervoor een aantal aandachtspunten. Eerst gaan we dieper in op de belangrijkste bevindingen en conclusies per thema uit de vragenlijst: de combinatie van werk en gezin, het gezinsfunctioneren, en de relatie tussen grootouders en kleinkinderen.

7.1 Sluiting opvang en scholen drijft combinatie werk-gezin op de spits

Als onderdeel van de maatregelen om verspreiding van het coronavirus te voorkomen, zijn kinderopvang, basisscholen, middelbare scholen en vervolgonderwijs gedurende het afgelopen jaar meerdere perioden (gedeeltelijk) gesloten geweest. De impact van de sluiting was groot, zowel voor scholen – die afstandsonderwijs en noodopvang moesten organiseren – als voor kinderen en ouders. Werk en gezin is onder normale omstandigheden al een combinatie die veel van ouders vraagt. De volledige opvang van kinderen en het thuisonderwijs dat hier bovenop kwam, maakt deze combinatie extra uitdagend, zoals ook in dit onderzoek duidelijk naar voren komt. Zo gaan werk- en gezinstaken door elkaar lopen, en hebben sommige ouders hierdoor het gevoel hun kinderen tekort te doen. Ook het werk lijdt onder de combinatiestress. Ouders kunnen zich op hun thuiswerkplek minder goed concentreren en zijn minder productief. Een aantal factoren speelt een rol in deze resultaten, zoals geslacht van de respondent, de aanwezigheid van gezinsleden met een specifieke behoefte of beperking, en de leeftijd van het kind. Zo blijkt de schoolsluiting – in lijn met bevindingen uit ander onderzoek (Creasy, Lalihatu, Leijten & Overbeek, 2021) – vooral impact te hebben op ouders met kinderen in de basisschoolleeftijd. Deze ouders ervaren in coronatijd een sterk werk-gezinsconflict en hebben meer moeite de balans tussen werk en gezin te vinden dan andere ouders. Opvallend is dat ruim de helft van alle ouders het thuiswerken ondanks de toegenomen combinatiestress positief waardeert. Ouders geven aan dat (gedeeltelijk) thuiswerken onder normale omstandigheden – als er geen kinderen in huis zijn – kan helpen in het vinden van een goede balans tussen werk en gezin. Met een afname van hun reisbewegingen door woon-werkverkeer winnen ze tijd en het is bovendien goed voor het milieu. Veel ouders hopen dan ook dat thuiswerken na de coronatijd mogelijk blijft. Ondersteuning bij het inrichten van een ergonomische thuiswerkplek en betrokkenheid en flexibiliteit van de werkgever zijn hierbij belangrijke randvoorwaarden.

7.2 Gezinsfunctioneren onder druk door specifieke uitdagingen en zorgen

Door (de maatregelen tegen) het coronavirus worden gezinnen noodgedwongen op zichzelf teruggeworpen. Door een beperking van hun sociale contacten en fysieke leefruimte leven ze voornamelijk in hun eigen ‘bubbel’ (Van Puyenbroeck, Timmers & Emmery, 2020b). Uit het onderhavige onderzoek blijkt dat dit voor alle gezinnen nieuwe uitdagingen meebrengt. De meerderheid lijkt zich na een periode van gewenning redelijk te hebben aangepast aan hun tijdelijke nieuwe leefomstandigheden. Sterker nog, de resultaten laten zien dat de huidige tijd ook een positieve impact heeft op het gezinsfunctioneren. Zo geven ouders aan dat ze als gezin naar elkaar toegroeien en samen meer ondernemen. Een deel van de ouders geeft expliciet aan te genieten van de extra tijd met hun gezin en ervaart rust door het wegvallen van activiteiten en verplichtingen. Ook de meeste kinderen gedijen volgens hun ouders goed. Maar er zijn ook verontrustende signalen. Hoewel de meeste ouders aangeven nog altijd goed in staat te zijn voor hun kinderen te zorgen, vindt ruim een derde het ouderschap in deze tijd lastiger en heeft bijna een kwart soms het gevoel de opvoeding minder in de hand te hebben. Bovendien is de balans tussen wel en niet samenzijn verstoord: gezinsleden zitten meer op elkaars lip. Het hierdoor

ontstane gebrek aan eigen tijd en ruimte voor individuele gezinsleden heeft zijn weerslag op het gezinsfunctioneren. Volgens sommige ouders is de sfeer thuis meer gespannen en in een deel van de gezinnen is meer ruzie. Verder geven ouders aan zich zorgen te maken over de korte- en langetermijnevolgen van (de maatregelen tegen) het coronavirus. Een grote zorg van ouders is het besmettingsgevaar voor hun eigen (schoon)ouders. Bovendien leeft de angst zelf anderen te besmetten, en zijn ouders bezorgd over het besmettingsgevaar voor zichzelf en hun kinderen. Naast zorgen over de directe gevolgen voor het eigen gezin, zijn er ook zorgen over de maatschappelijke impact van (de maatregelen tegen) de virusuitbraak. Ouders benoemen in hun antwoorden thema's als sociale ongelijkheid, mondiale spanningen, klimaat, en de langetermijnevolgen voor de economie en (reguliere) zorg. Tot slot, maken veel ouders zich zorgen over hoelang deze situatie nog gaat duren. Een deel van de ouders mist perspectief en (praktische) steun. Ook benoemen ze dat zichzelf en hun kinderen behoefte hebben aan meer contacten en bewegingsvrijheid. In het licht van de nog altijd voortdurende situatie zijn dat zorgelijke signalen.

Hoewel de resultaten laten zien dat het gezinsfunctioneren in alle gezinnen onder druk staat, kunnen we – in lijn met bevindingen uit het onderzoek van Van Puyenbroeck en collega's (2020b) – concluderen dat de gezinsbubbel voor het ene gezin comfortabeler is dan voor het andere gezin. Zo laten de resultaten zien dat de zorgen voor alleenstaande ouders en zorgende gezinnen het grootst zijn. Zij maken zich meer dan ouders met een partner en niet-zorgende gezinnen zorgen over hun financiële situatie, zorggebonden kosten en werksituatie. Ook zijn ze vaker bezorgd dat ze als gezin geïsoleerd raken, ze niet de juiste informatie krijgen en hun kinderen een schoolachterstand oplopen. In zorgende gezinnen is bovendien het rapportcijfer voor de sfeer thuis gemiddeld significant lager dan in niet-zorgende gezinnen. De last die de virusuitbraak en de maatregelen om die in te dammen met zich meebrengen, is dus niet gelijk verdeeld. Het is belangrijk oog te hebben voor deze verschillen.

7.3 Fysieke scheiding tussen generaties voelt als groot gemis

Uit dit onderzoek blijkt dat het gemis aan sociale contacten alle gezinnen parten speelt. Ouders geven aan dat hun kinderen hun leeftijdsgenoten en leerkrachten missen, en zichzelf hun vrienden en collega's. Ook de grootouders worden gemist. De fysieke scheiding tussen de generaties – vooral bedoeld om de oudste generatie te beschermen – is een maatregel die veel impact heeft op kinderen, ouders en grootouders (Timmers, Van Crombrugge & Van Puyenbroeck, 2020). Een minderheid van de (groot)ouders in het onderhavige onderzoek geeft aan dat de onderlinge band tussen grootouders en kleinkinderen door (de maatregelen tegen) het coronavirus versterkt en verdiept is. Sommige grootouders zijn bijvoorbeeld meer betrokken bij de opvoeding doordat ze hun kleinkinderen digitaal ondersteunen bij hun schooltaken. Het contact op afstand maakt ook creatief: grootouders die digitaal muzikles geven, voorlezen via Facetime, of online bingo spelen met hun kleinkinderen. De overgrote meerderheid ervaart echter een negatieve invloed. Net als in het onderzoek van Timmers en collega's (2020) is 'gemis' het woord dat steeds terugkomt. Het gaat vooral om het gemis aan fysiek samenzijn, zoals knuffels, oppasdagen en het gezamenlijk

vieren van verjaar- en feestdagen. Grootouders voelen zich meer geïsoleerd van (het gezin van) hun kleinkinderen. Een deel is zich meer gaan toeleggen op moderne communicatiemiddelen om het contact met hun kleinkinderen te onderhouden, zoals Whatsapp en Skype. Maar hoewel de meerderheid aangeeft blij te zijn met deze alternatieven, lijkt het slechts een schrale troost; het gemis aan fysiek contact blijft. Voor grootouders lijkt de impact van de fysieke scheiding groter dan voor kleinkinderen. Zo geven ze aan gevoelens van eenzaamheid te ervaren. Ook zijn ze bang voor vervreemding van hun kleinkinderen, zeker als die nog jong zijn. Tot slot zijn er wederzijds grote zorgen over het welbevinden. Grootouders vinden het lastig dat ze hun (klein)kinderen niet kunnen steunen op de manier die ze gewend zijn, bijvoorbeeld doordat hun wekelijkse oppasdag tijdelijk wegvalt. Kleinkinderen zelf zijn volgens ouders bang dat hun grootouders ziek worden of dat ze hun grootouders besmetten, wat zelfs het contact op afstand minder ontspannen maakt.

Hoe grootouders en kleinkinderen het contact in deze coronatijd beleven en invullen, hangt sterk af van factoren als leeftijd, gezondheid en woonafstand. Zeker aan het begin van de virusuitbraak hield de meerderheid van de gezinnen zich strikt aan de 'social distancing'. Gaandeweg zien we meer verschillen in vormen van contact. In sommige gezinnen is ook sprake van 'onvermijdelijk contact' (Timmers et al., 2020), bijvoorbeeld wanneer grootouders de enige zijn op wie werkende ouders kunnen terugvallen. Soms gaat dit (extra) bijspringen gepaard met schuldgevoelens bij grootouders en ouders.

7.4 Tot slot

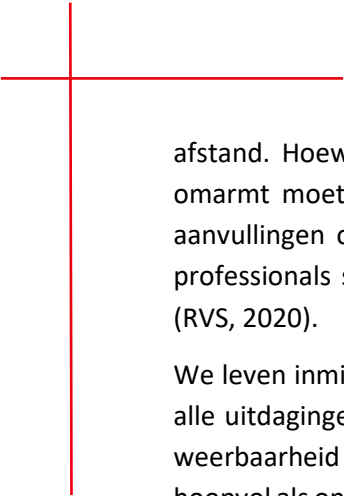
Over de impact van (de maatregelen tegen) het coronavirus is al veel geschreven. Dit onderzoek geeft inzicht in de uitdagingen die (groot)ouders in deze tijd ervaren. Hoewel deze uitdagingen heel verschillend zijn, is er een grote gemene deler: gezinnen zijn in deze tijd meer op zichzelf teruggeworpen. Door de coronamaatregelen zijn de mogelijkheden voor contact en ontmoeting beperkt en valt steun uit de dagelijkse leefomgevingen, zoals een praatje op het schoolplein en het oppassen door grootouders, gedeeltelijk weg. De meeste gezinnen hebben de veerkracht om met de uitdagingen in deze coronatijd om te gaan en gedijen goed in hun eigen gezinsbubbel. Zij hebben inmiddels een nieuwe – zij het soms precaire – balans gevonden of bloeien zelfs op door de extra gezinstijd en het wegvallen van prikkels. Voor andere gezinnen blijven de uitdagingen onverminderd groot en is de eigen gezinsbubbel minder comfortabel. Professionals kunnen juist deze gezinnen helpen steun te organiseren, bijvoorbeeld door samen met het gezin te kijken wie uit het sociale netwerk kan bijspringen of door in de gemeente waar het gezin woont te informeren naar de ondersteuningsmogelijkheden (Kesselring & Van Spanje-Hennes, 2020).

Nu gangbare vormen van contact niet of beperkt mogelijk zijn, biedt digitaal contact uitkomst. In deze tijden van fysieke afstand zien we dan ook een opmars aan het gebruik van moderne communicatiemiddelen om zo toch sociale nabijheid te ervaren. Gemeenten en professionals, maar ook burgers kunnen (groot)ouders helpen om digitaal te kunnen participeren. Daar zijn al veel mooie voorbeelden van, zoals studenten die ouderen helpen digitaal vaardiger te worden en gemeenten die laptops voor kinderen beschikbaar stellen. Digitaal contact is echter geen volwaardig alternatief voor fysiek samenzijn. Het blijft daarom belangrijk te zoeken naar

mogelijkheden waarop mensen elkaar verantwoord 'live' kunnen ontmoeten (Alderliesten et al., 2021). Gelukkig zijn er ook in deze tijd (beperkt) fysieke ontmoetingen mogelijk. Het is belangrijk dat professionals op de hoogte zijn van de geldende maatregelen, zodat ze met het gezin kunnen bekijken op welke manier ze verantwoord op bezoek kunnen gaan of bezoek kunnen ontvangen (NJI, 2020). Daarnaast kunnen gemeenten zorgen voor 'coronaproof' ontmoetingsplekken, bijvoorbeeld in buurtcentra of in de buitenlucht, waar ouders (h)erkenning kunnen vinden en zo nodig praktische steun kunnen krijgen (Alderliesten et al., 2021). Ook is het belangrijk dat professionals in contact blijven met gezinnen, zodat ze tijdig steun kunnen bieden en (mee)organiseren om te voorkomen dat spanningen in gezinnen verergeren. Deze tijd leert ons dat er in opleidingen pedagogiek en sociaal werk nog meer aandacht nodig is voor het faciliteren van vanzelfsprekende steunnetwerken, zodat toekomstig professionals goed toegerust zijn om steun rondom gezinnen te organiseren. Tot slot is het cruciaal om informatie over landelijke en lokale ondersteuningsmogelijkheden voor gezinnen breed en in begrijpelijke taal te communiceren (Kesselring & Van Spanje-Hennes, 2020).

Nog niet eerder hebben we met elkaar zoveel naar cijfers gekeken als in het afgelopen jaar: de hoeveelheid positieve tests, het aantal ziekenhuis- en IC-opnames, de hoogte van het reproductiegetal. Deze cijfers geven veel inzicht in het verloop van de virusuitbraak en de effectiviteit van de maatregelen om die in te dammen. Maar ze vertellen niet het hele verhaal. Mensen zijn immers niet alleen 'kwetsbaar' als ze een groter risico lopen op een ernstiger ziekteverloop na een COVID-19 besmetting. Ook andere groepen worden extra geraakt door (de maatregelen tegen) het coronavirus. Bijvoorbeeld gezinnen waarin veel spanningen zijn of gezinnen die gebaat zijn bij steun uit hun dagelijkse leefomgevingen of van zorgverleners. Daarnaast ontstaan er door de coronamaatregelen ook nieuwe groepen in kwetsbare omstandigheden, bijvoorbeeld gezinnen met financiële problemen of eenzame ouderen.

Het coronabeleid is een voortdurende afweging tussen ongelijksoortige belangen. Die ingewikkeldheid klinkt ook door in het politieke en publieke debat. Hierin wordt zowel gepleit voor strenger optreden om verspreiding van het virus te voorkomen, als voor versoepelingen met het oog op de 'neveneffecten'. Gezondheidsrisico's en maatschappelijke gevolgen zijn echter niet tegen elkaar uit te ruilen. Voor de komende tijd is daarom – in lijn met het recente advies van de Raad voor Volksgezondheid en Samenleving (2020) – een bredere opvatting over 'kwetsbaarheid' belangrijk. Dat schept ruimte voor maatwerk binnen algemene kaders (RVS, 2020). De fase die het kabinet eind februari heeft aangekondigd, past in deze opvatting. Hoewel het water nog niet is gezakt – de coronacijfers blijven zorgelijk – verschuift de focus van (vooral) medische naar (ook) maatschappelijke kwesties. Een bredere opvatting over kwetsbaarheid gaat gepaard met een bredere blik op de gevolgen van de coronamaatregelen. Ook dat is terug te zien in het huidige coronabeleid. Waar eerdere steunpakketten bijvoorbeeld vooral gericht waren op het beperken van de economische schade van de maatregelen, komt er nu meer aandacht en steun voor het tegengaan van mentale gevolgen. Een aandachtspunt is om in die bredere blik op de gevolgen niet alleen te focussen op wat *niet* goed gaat, maar ook op de waardevolle lessen die we uit deze coronatijd kunnen leren over wat *wel* werkt, bijvoorbeeld als het gaat om thuiswerken en zorg op

afstand. Hoewel deze vormen van werken en zorgen ook beperkingen kennen – en dus niet omarmt moeten worden als ‘hét nieuwe normaal’ (RVS, 2020, p. 13) – zijn het waardevolle aanvullingen op het werken of zorgen op locatie. Daarbij is het belangrijk dat werkgevers en professionals steeds samen met werknemers en cliënten afwegen wat haalbaar en helpend is (RVS, 2020).

We leven inmiddels een jaar na de eerste (vastgestelde) coronabesmetting in ons land. Ondanks alle uitdagingen in deze bijzondere tijd, is het beeld niet alleen somber. Het virus toont ook de weerbaarheid van de samenleving en mobiliseert onderlinge steun. De nabije toekomst is zowel hoopvol als onzeker. We weten niet hoeveel golven van de pandemie we nog kunnen verwachten. Juist die onzekerheid is reden om de veerkracht van gezinnen te blijven ondersteunen. Net als het onder controle krijgen van het virus, is ook dat een gezamenlijke verantwoordelijkheid.

8. Literatuur

- Alderliesten, J., Repetur, L., Ham, M., Tuinstra, J. & Verharen, L. (red.) (2021). *Hoopvol en kwetsbaar. Omzien naar elkaar in tijden van corona. Impact van de coronapandemie op sociale kwaliteit van het dagelijks leven*. Movisie & Werkplaatsen Sociaal Domein.
- Creasey, N., Lalihatu, E., Leijten, P. & Overbeek, G. (2021). *Family coping in the Netherlands during the pandemic. COVID-19 Family Study report: April 2020 – September 2020*. University of Amsterdam. <http://doi.org/10.5281/zenodo.4423235>
- Kesselring, M. & Van Spanje-Hennes, A. (2020). Dezelfde storm, niet hetzelfde schuitje. De impact van COVID-19 op gezinnen. *Pedagogiek in Praktijk*, 118, 18-21.
- NJi (2020). *Leven en werken met het coronavirus. Informatie voor professionals*. Verkregen van www.nji.nl
- Raad voor Volksgezondheid & Samenleving (2020). *(Samen)leven is meer dan overleven. Breder kijken en kiezen in tijden van corona*. RVS.
- Rijksoverheid (2021, 8 februari). <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-covid-19/algemene-coronaregels>
- Rijksoverheid (2021, 23 februari). <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-covid-19/nieuws/2021/02/23/voorzichtig-meer-lucht-tijdens-de-lockdown>
- Timmers, M., Van Crombrugge, H. & Van Puyenbroeck, J. (2020). *Grootouders: het grote gemis. Deelresultaten van het onderzoek naar de impact van de coronamaatregelen op gezinnen, door het Kenniscentrum Gezinswetenschappen (Odisee), voorjaar 2020*. Bijlage bij het persbericht van 14 mei 2020. Verkregen van <https://www.kcgezinswetenschappen.be/nl/corona-impact-op-gezinnen>
- Van Puyenbroeck, J., Timmers, M., & Emmery, K. (2020a). *Niet iedereen heeft het goed in zijn bubbel*. Verkregen van www.sociaal.net
- Van Puyenbroeck, J., Timmers, M., & Emmery, K. (2020b). *Over leuke en minder leuke bubbels. Sociale kwetsbaarheid in gezinnen tijdens de coronacrisis. Deelresultaten van het onderzoek naar de impact van de coronamaatregelen op gezinnen, door het Kenniscentrum Gezinswetenschappen (Odisee), voorjaar 2020*. Bijlage bij het persbericht van 14 mei 2020. Verkregen van <https://www.kcgezinswetenschappen.be/nl/corona-impact-op-gezinnen>

Bijlage 1 – Tabellen

Tabel 2. Reactie van ouders (in percentages) op stellingen over opvoeden en ouderschap tijdens de coronamaatregelen (N = 1332).

	Helemaal mee oneens	Mee oneens	Niet oneens / niet eens	Mee eens	Helemaal mee eens	N.v.t.
Ik vind het ouderschap tijdens deze coronacrisis moeilijker dan ervoor.	18,8	32,4	13,8	27,0	7,8	0,2
Ik uit regelmatig mijn ongerustheid over de huidige situatie.	10,9	31,1	19,0	33,2	4,2	1,7
Er is meer ruzie in ons gezin tijdens deze coronacrisis dan ervoor.	26,5	39,1	14,8	15,2	3,7	0,7
We groeien als gezin naar elkaar toe tijdens deze coronacrisis.	1,8	8,2	25,2	48,8	15,3	0,8
We doen als gezin meer dingen samen dan voor de coronacrisis.	3,4	18,0	25,2	40,2	12,2	0,9
Mijn kind(eren) is/zijn behulpzamer dan voor de coronacrisis.	4,1	21,8	36,5	26,4	4,3	7,1
Ik heb meer digitaal contact met andere familieleden dan voor de coronacrisis.	4,7	21,4	17,7	44,4	11,1	0,8
Ik heb tijdens de coronacrisis meer aandacht voor de schooltaken van mijn kind(eren).	3,6	10,1	13,1	37,4	20,1	15,6
Mijn kind(eren) heeft/hebben te veel schooltaken tijdens de coronacrisis.	12,5	36,9	16,9	12,2	5,4	16,2
Niet naar school kunnen gaan, verhoogt de stress bij mijn kind(eren).	15,8	26,5	13,8	23,0	8,6	12,2
Ik hanteer tijdens deze coronacrisis minder strikte regels over het gebruik van de smartphone/(beeld)schermtijd bij mijn kind(eren).	5,9	18,0	11,7	42,7	15,2	6,5

Tabel 2 (cont.). Reactie van ouders (in percentages) op stellingen over opvoeden en ouderschap tijdens de coronamaatregelen (N = 1332).

	Helemaal mee oneens	Mee oneens	Niet oneens / niet eens	Mee eens	Helemaal mee eens	N.v.t.
Ik hanteer tijdens deze coronacrisis minder strikte regels over de uren van opstaan en naar bed gaan van mijn kind(eren).	9,5	30,0	9,6	36,9	9,5	4,4
Ook al doe ik mijn best, soms heb ik het gevoel dat ik de opvoeding van mijn kind(eren) tijdens deze coronacrisis minder in de hand heb dan ervoor.	20,3	40,4	15,0	16,4	5,9	1,9
Ik merk dat ik tijdens deze coronacrisis goed in staat ben om voor mijn kind(eren) te zorgen.	1,1	4,4	8,2	51,2	33,8	1,4
Wij spreken in ons gezin heel vaak over de coronacrisis.	2,0	19,6	29,1	41,0	7,6	0,7
Mijn kind(eren) heeft/hebben weinig zorgen dat deze coronacrisis zware gevolgen zal hebben voor ons gezin.	2,2	7,3	12,7	46,0	24,3	7,5
Mijn kind(eren) heeft/hebben voldoende contact met vrienden tijdens deze coronacrisis.	9,4	32,6	16,2	29,7	6,9	5,2
Mijn kind(eren) kijkt/kijken en leest/lezen heel wat over de coronacrisis op sociale media.	15,8	29,2	17,9	16,9	2,2	17,9
De berichtgeving zorgt ervoor dat mijn kind(eren) angstig wordt/worden.	19,4	39,6	14,7	9,7	1,5	15,2
Mijn kind(eren) geniet(en) volop van deze "coronavakantie".	6,6	19,6	26,7	28,3	12,2	6,6
De sfeer is gespannen omdat we niet/minder naar buiten kunnen.	28,7	43,2	13,7	10,0	2,3	2,3

Tabel 4. Reactie van ouders (in percentages) op stellingen over specifieke zorgen in coronatijd (N = 1313).

Ik maak mij zorgen over...	Helemaal mee oneens	Mee oneens	Niet oneens / niet eens	Mee eens	Helemaal mee eens	N.v.t.
Het besmettingsgevaar voor mezelf	13,0	34,0	18,6	26,9	7,4	0,2
Het besmettingsgevaar voor mijn (klein)kinderen	12,3	36,1	18,0	24,9	8,4	0,4
Het besmettingsgevaar voor anderen	2,7	10,8	15,8	57,3	13,3	0,1
Dat ik anderen kan besmetten	4,5	16,7	18,3	47,1	12,9	0,5
Dat anderen ons zullen mijden als we besmet zijn	16,5	34,7	23,5	18,2	5,0	2,1
De gezondheidssituatie van mijn (schoon)ouders	2,4	7,1	8,1	51,0	28,5	2,8
Hoe lang deze situatie nog zal duren	1,8	5,3	11,1	48,7	32,7	0,3
Dat ik me verveel	32,7	36,5	13,3	12,7	4,0	0,8
Dat we niet voldoende voorraad hebben (bijv. voedsel, medicijnen, ...)	37,6	46,5	9,5	4,7	1,1	0,6
Dat we niet de juiste informatie krijgen	21,6	35,9	17,6	17,1	7,5	0,3
Dat mijn (klein)kind(eren) schoolachterstand oplopen	26,3	34,3	9,8	16,1	5,1	8,5
Dat ik mijn hobby-activiteiten mis	20,2	29,8	13,9	26,7	7,5	2,2
Dat contacten met vrienden en familie verminderen	9,4	23,2	13,9	41,1	12,0	0,4
Dat onze vakantieplannen niet kunnen doorgaan	12,8	20,1	15,5	33,2	15,8	2,6
Dat het diploma van mijn (klein)kinderen minder waard is nu de centrale eindexamens afgelast zijn	21,7	18,9	7,4	2,4	0,6	49,0

Tabel 4 (cont.). Reactie van ouders (in percentages) op stellingen over specifieke zorgen in coronatijd (N = 1313).

Ik maak mij zorgen over...	Helemaal mee oneens	Mee oneens	Niet oneens / niet eens	Mee eens	Helemaal mee eens	N.v.t.
Dat ons gezin geïsoleerd raakt	32,0	44,1	11,3	8,2	1,4	3,0
Onze financiële situatie	25,7	39,2	15,5	14,0	4,3	1,2
Gezondheids- en zorggebonden kosten	26,5	41,7	14,2	10,4	3,5	3,7
Mijn werksituatie	20,0	35,0	13,1	21,0	5,4	5,5
Mijn partnerrelatie	29,7	40,4	13,4	8,2	1,6	6,7

Tabel 5. Reactie van grootouders (in percentages) op stellingen over de relatie met hun kleinkinderen (N = 255).

	Helemaal mee oneens	Mee oneens	Niet oneens / niet eens	Mee eens	Helemaal mee eens
Door de coronacrisis voel ik mij meer geïsoleerd van mijn kleinkind(eren)	9,8	11,0	13,3	39,2	26,7
Door de coronacrisis voel ik mij meer betrokken bij het gezin van mijn kleinkind(eren)	6,7	23,1	31,4	28,2	10,6
Door de coronacrisis ben ik meer gebruik gaan maken van moderne communicatiemiddelen via computer of smartphone	4,7	12,9	23,1	44,7	14,5
Ik ben tevreden over de manier waarop ik tijdens deze coronacrisis via de moderne communicatiemiddelen kan communiceren met mijn kleinkind(eren)	5,5	12,2	22,7	48,6	11,0
Ik communiceer regelmatig met mijn kleinkind(eren) over hun gevoelens tijdens deze coronacrisis	7,1	22,7	35,3	31,8	3,1
Ik denk dat ik tijdens deze coronacrisis een belangrijke rol kan spelen in het welbevinden van mijn kleinkind(eren)	5,1	24,3	30,6	34,1	5,9
Ik voel mij machtelozer dan voor de coronacrisis omdat ik mijn kleinkind(eren) niet meer kan helpen	13,7	23,9	21,2	25,5	15,7
Mijn kleinkind(eren) is/zijn bezorgd over mij in deze coronacrisis	15,7	19,6	31,0	25,5	8,2
Ik voel mij tijdens deze coronacrisis gesteund door mijn kleinkind(eren)	5,5	9,0	45,5	34,1	5,9

 KSI_HU

 KSI@HU.NL

 BIT.LY/AANMELDENKSI